

MAKÓ TELEPÜLÉSTÖRTÉNETI VÁZLATA

TÓTH FERENC

(Makó, József Attila Múzeum)

Makó hét-nyolc évszázados múltja településtörténetileg két fő korszakra oszlik. A régi Makó története a magyar középkor első századaiba nyúlik vissza. E települést a török több hullámban teljesen elpusztítja. A felszabadító háborúk után 1699-ben települ ujja a város, és ezzel kezdetét veszi a mai Makó kialakulása.¹

A RÉGI MAKÓ

A helység neve eredetileg Velnök. 1256-ban két részből áll: Felvelnök- és Alvelnökből. A Makófalva elnevezést Csanád nemzetségéből származó földesuráról, Makó bánról kapja. A 13. század végén mindkét elnevezés használatos (Felvelnuk que moderno vocabulo Makofalua vocaretur²). Később a -falva végződés elmarad, így lesz a település végső neve: Makó.

Igen elterjedt az a vitatható felfogás, hogy a helység eredetileg a Maros két partján feküdt: Felvelnök a folyó jobb, Alvelnök a bal partján. (Így próbálták indokolni mint átkelőhelynek fontosságát. Erre a megállapításra pusztán spekulatív alapon jutottak. Sokan a mai térképhasználó ember ösztönösségével a Felvelnök típusú földrajzi neveket északabbra, az Alvelnök feléket pedig délebbre helyezik.) A meghatározó szerepet a Maros folyási iránya tölti be: Alvelnök a folyó alsóbb, Felvelnök a felsőbb folyásánál terült el.³

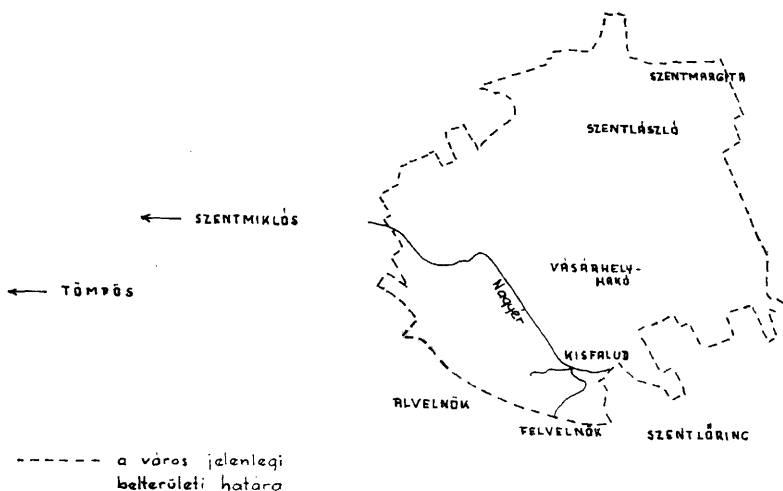
¹ Az igen gazdag helytörténeti irodalomból három összegző településtörténeti tanulmány emelkedik ki. Időrendben az első szintézis *Bálint Alajos* doktori disszertációja: Makó város települési és emberföldrajzi vázlata. Csanádvármegyei könyvtár 1. Makó 1926. 32. lap. [Ismertetés a Századok 1927. évfolyamában]. — 1928-ban jelent meg *Eperjessy Kálmán*: Írások a régi Makóról c. kötete. [Külön fejezet: „Régi térképek tanulságai” Eperjessy Kálmán elvéülhetetlen érdeme, hogy amikor a bécsi hadilevéltár magyar vonatkozású térképeit jegyzékbe foglalta, kutatásait Makó-centrikusan végezte.] — Szociológiai aspektusból készült *Erdei Ferenc* Területi csoportok egy mezőváros társadalmában c. kitűnően sommázott írása [Népünk és Nyelvünk 1935. 7. évfolyam 244—252 lap.] Településtörténeti kutatásainkat nagyban segítette *Inczefy Géza* legújabb könyve: Földrajzi nevek nyelvtudományi vizsgálata (Makó környékének földrajzi nevei alapján) Budapest 1970. Akadémiai Kiadó. A térképek készítéséért Pósa Lajos adjunktusnak, egyéb szakmai segítségért Buzás László helytörténésznek és Nagy Sándor levéltárosnak mondok köszönetet.

² *Knauz N.*, Monumenta Ecclesiae Strigoniensis II. k. 469. Legtöbb kézikönyv idézi.

³ Felvelnök és Alvelnök fekvési helyéről a vélemények megoszlanak.

a) Az általunk is képviselt álláspont első megfogalmazója *Karácsonyi János*; „Felvelnök... nem más mint Makó. Ennél lejjebb, vagyis a Maros folyása szerint alább kellett esni Alvelnöknek.” (A Csanádnemzetség — betűrendben felsorolt — birtokai Délmagyarországon. Régészeti és Történelmi Értesítő 1885. I. évfolyam 28. l.) *Reizner János* az 1337-i oklevélből levont következtetéseként hasonló megállapításra jut (Makó város története. Szeged, 1892. 10. l.)

b) *Csánki Dezső* ugyan a fent idézett *Karácsonyi János* cikkére hivatkozik, de változtat a megfogalmazáson: „Alvelnök... vele (Felvelnökkel) szemben a Maros d(éli) partján feküdt” (Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. Budapest, 1890. I. 706. l.). Ugyanezt az álláspontot

1. kép. Középkori települések a mai Makó térségében

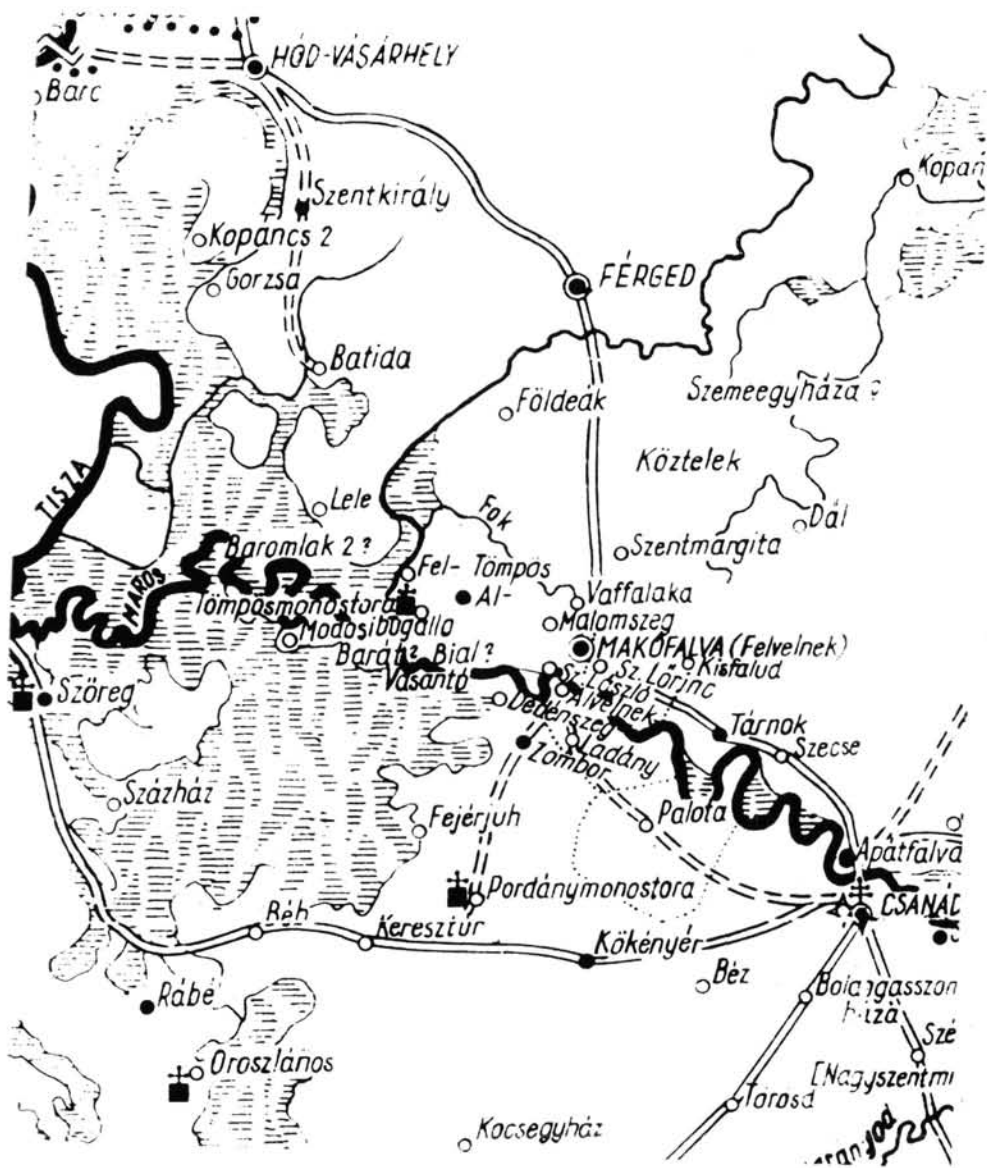
Hogy hol feküdt a régi Velnök, azt körvonalazhatjuk az oklevelekben igen gyakran szereplő — határrésznévként nagyrészt ma is élő — helynevekkel. Keleti szomszédja: Kisfalud és Szentlőrinc; nyugatra esett: Szentmiklós és Tömpös; északra feküdt: Vásárhely—Makó, Malomszög, Szentlászló és Szentmargita.⁴

Ha közelebbről akarjuk meghatározni a település helyét, akkor azt mondhatjuk, Velnök a Maros és a — ma is meglévő — Nagyér között feküdt. Szirbik Miklós leírása szerint: „A régi Makó a mostaninál lejjebb esett Nyugot felé. Kezdő-

képviseli *Borovszky Samu* is (Csanádvármegye története 1715-ig. Budapest, 1897. II. 349. l.), megállapítását átveszi *Márton György* (A Maros síksági szakaszának folyómenti települései. Föld és Ember 1927. 157. l.), *Diósszeghy András* (Makó város története — Makó és Csanád-Torontál vármegyei községek. Szerk.: Barna János Bp., 1929. 9. l.), *Juhász Kálmán* (A Csanádi püspökség története. 1243—1307. Csanádvármegyei könyvtár: 24. Makó, 1933. 69. l.), *Kiss Mária Hortenzia*: Kiszombor története. Csanádvármegyei könyvtár: 35. Makó, 1940. 21—22. l.), *Győrffy György* az Árpádkori Magyarország történeti földrajza. Budapest, 1963. 863. l.), *Incze Gyéza* (i. m. 147. l.), *Kelemen Ferenc* (Makó igazgatásának történeti formái. A Makói Múzeum Füzetek: 5. Makó, 1970. 1. l.). Borovszky más forrás alapján jut erre az eredményre, félreérti Szirbik Miklós egyik mondatát: (A régi település) „valamely része kiterjedt a most (kiemelés tőlem: T. F.) túl a Maroson eső földre is. Bizonyítják ezt a mind a két part oldalában sokszor szemléltethető kemence fenekek, és cserépedények darabjai.” (Makó városának ... leírása 1835/6. eszt. Csanádvármegyei könyvtár: 6. Makó 1926. 25—26. l.). Szirbik Miklós a régi állapotokat saját korának földrajzi viszonyaira vetíti. A Maros medre közben ezen a területen változott; a középkori település helyét a 19. század elejére a Maros részben ketté szakította.

c) A harmadik álláspontot *Bálint Alajos* képviseli, ki ugyan kelet-nyugati irányba helyezi el a két települést, de indokolatlanul Alvelnököt a Maros felsőbb, Felvelnököt az alsóbb folyása helyén. (i. m. 13. l.)

⁴ Néhány település helyét hozzávetőleges pontossággal is tudjuk. Saliga László régészrestaurátor 1971. évi terepjárás során megállapította, hogy Szentmargita a város északkeleti csücskében feküdt, áttekeredve a vasúti pályatesten túli területre is. Szentlőrinc központja a mai TŰZÉP telep területe volt. Szentmiklós és Tömpös — mint határrész — térképeinken jelölt hely. Szentlászló az újavárosi római katolikus templom környékén feküdt (Borovszky i. m. II. 561. l.). Kisfalud, Malomszög, Vásárhely-Makó feltételezett helyére csak az oklevelek alapján lehet következtetni.

2. kép. Csanád megye az Árpád-korban. Részlet. (Györffy György nyomán)

dött a tájon, ahol most a Serház vagy. Mindjárt ott esett a Temető... Azon túl kezdődtek a házak... Innen nyúlt a város a Marosnak Baranyi nevű örvénye felé...”⁵

Egy település kialakulását nagyban meghatározták az adott természeti — földrajzi viszonyok. Vizsgáljuk meg, miért jött létre Velnök, illetve miért ezen a helyen alakult ki e település.

⁵ i. m. 25. l. A „serház” a mai Gőzmalom u. 8. sz. ház telkén állt. „Baranyi örvény” azonos a mai Baranyással (Szegedi utca vége).

Borovszky szómagyarázata szerint a Velnök kifejezés révészt jelent⁶, és ebből vonja le azt a következtetést, hogy itt fontos átkelőhely volt a Maroson. A velnöki rév jelentősége tagadhatatlan, — első ízben egy 1337-es oklevél említi —, de a legújabb kutatásokon alapuló, — Györffy György által közzétett — Csanád megyei térkép a megye területén a Maros legjelentősebb átkelőhelyéül Csanádot jelöli. Anélkül, hogy tagadnánk a Maros jelentőségét a vizsgált település kialakulásában, hangsúlyozni kívánjuk a szárazföldi utak döntő szerepét is. Makófalva (illetve Velnök) útvonalak csomópontjában jött létre. A mocsaras, lápos vidéken a kiemelkedő hátságokon vezettek az útvonalak. A megyét átszelő egyetlen országos jelentőségű út Hód-vásárhely felől jöve Velnököt érintve a Maros jobb partján halad Arad felé. Ebből a hadútból Apátfalvánál van egy elágazás Csanádra, mely Torontál és Temes megyébe visz. A velnöki révén át helyi jelentőségű közút vezet dél felé és a Maros bal partján keleti irányban Csanádra. Valószínűleg meglehetősen már a nyugati irányú ún. Ószegedi út is.⁷ Mivel a térségben levő falvak közül csak Velnök és részben Szentlőrinc feküdt útvonalak csomópontjában, ez eleve meghatározta további fejlődésük ütemét: mindkettő mezőváros (oppidum)⁸ lett.

A 14. század elejére a két Velnök már egyetlen településsé olvadt össze. A régi Makó településtörténetének legbecesebb leírása 1337-ből származik. Nemcsak a helység piacáról, vámszedéséről vagy az itt székelő főurak kúriáiról történik említés, de az akkori Makó pontos topográfiai jellemzését is tartalmazza: „Makófalva helységben egy darab föld a nyugati oldalon, amely a Maros vizéből kiszakadó és a Hód nevű mezőség felé tartó és közönségesen Foknak hívott érnél kezdődik, egy darab, közönségesen Eresztvénynek nevezett erdővel és a falu telkeivel együtt egészen Dénes mester házáig, az említett Dénes mesternek és fitestvéreinek jutott udvarbirto- kul: Makófalva többi részét pedig, elkezdve ugyanazon Fok nevű helytől, két egyenlő részre osztották a következő képpen: hogy ami azt az utcát illeti, amely Kisfalva mellett húzódik el és végül összeér a Hód utca nevű másik utcával vagy úttal, — ezen utcáknak a mezőség felé eső egyik része egész kiterjedésében Dénes mesternek és testvéreinek esik osztályrészül; az említett utcának a Maros vize felé eső többi része pedig az előbb említett érsek úrnak és unokaöccseinek jutott...”⁹ Reizner János találóan jegyzi meg: „Alig van város, amely e korból ily becses topográfiai adatokkal dicsekedhetnék. Ez adatokból látjuk, hogy Makó hatodfélszáz évvel ezelőtt, s illetőleg már az Árpádházi királyok idejében is ugyanazon a helyen feküdt, amelyen ma áll. Láthatjuk, hogy ugyanazon ér vagy Fok, amely az utóbbi időkig Makón keresztül folyt s amelynek nyomai itt-ott ma is észlelhetők, már az ősi időkben is Makót mintegy ketté osztotta: nem lehetetlen, hogy a Foktól nyugat felé eső rész volt Alvelnök, a keleti pedig Felvelnök”¹⁰.

Makó a török hódoltságig nyugalmas időkben él át, és jelentős helységgé válik. E virágzó fejlődést a török terjeszkedése állítja meg.

⁶ Borovszky i. m. II. 349. I. Inczefy Géza valószínűnek tartja, hogy az ósláv eredetű képzett szó: volbnik jelentése marhapásztor (i. m. 232. l.) Bátky Zsigmond az egyébként érdemes Borovszky szómagyarázatait laikusnak nevezi. Feltételezése szerint a vőnek szó a „vén-ek”-ből származik. (Bátky Zsigmond: Arad=Hrad? Föld és Ember 1928. 8. évf. 116. l.) Reizner szerint mint helynév teljesen kipusztult, csak a Vőneki családnévben maradt fenn; jelentése: vész, veszély. E révnek vesztélyes természetétől nyerte a helység hajdani nevét (i. m. 1—2. l.) Legvalószínűbb, hogy mint legtöbb helységnév, Velnök is személynév (Századok 37. 472. l.)

⁷ Az 1699-i Wallner-féle térkép is feltünteti.

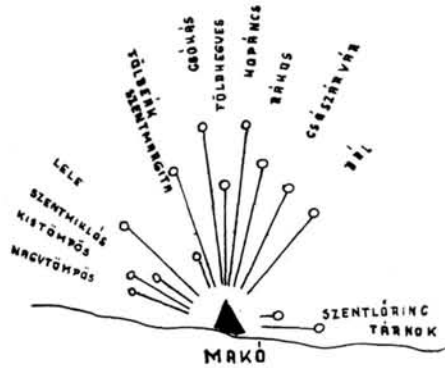
⁸ 1516-tól elmarad a -falva végződés, ami kétségtelenül a várossá emelkedés jele. Hivatalosan először Báthori Gábor fejedelem nevezi 1608-ban mezővárosnak, de félhivatalos formában a királyi dicator 1559-ben oppidumnak említi.

⁹ Anjoukori okmánytár III. 365. l. Idézi Reizner i. m. 9—10. l.

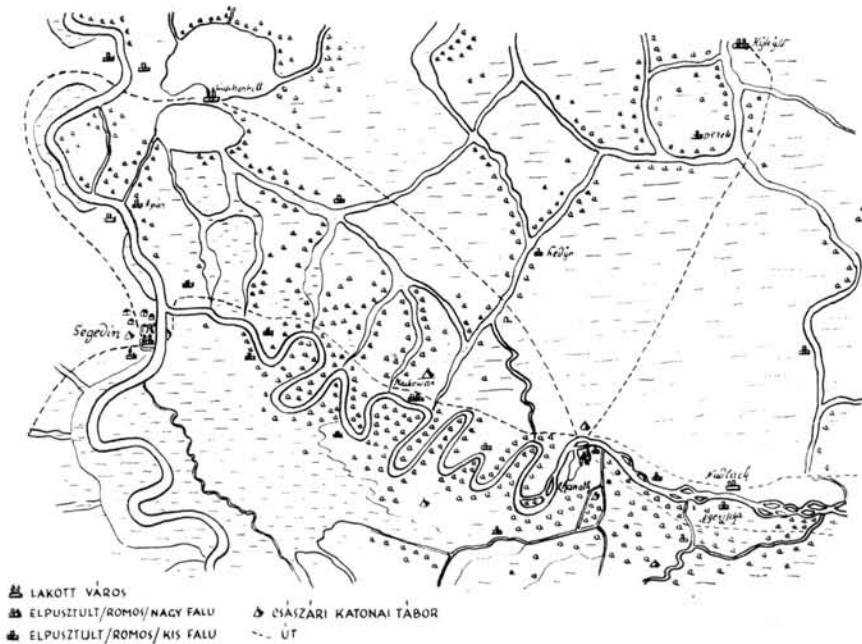
¹⁰ Reizner i. m. 10. l.

Három ízben perzselik fel Makót: 1552-ben, 1596-ban és 1686-ban. Az első két futást még gyorsan kiheveri, a temesvári defterdár 1557—58-ban 300 házat vett számba, s ezek közül 150 újonnan épült.¹¹ A későbbi katasztrófák során hosszú évekre volt szükség, míg az elmenekült lakosság az üszkös romok közé visszamerészkedik.

Az általános pusztulás ellenére jogállapotában fejlődés is történt, ugyanis a török uralom elsöpri a feudális nemesi kizsákmányolást. A Makófalvi és a Telegdi család elhagyja itteni udvarházát.

3. kép. A környező falvak pusztulásával Makó mezővárossá fejlődik. (Bohdaneczky Edvin nyomán)

4. kép. Wallner-féle térkép a Maros síksági szakaszáról. (Bécsi Hadilevéltár. Közreadja Eperjessy Kálmán)

¹¹ Borovszky i. m. II. 352 l.

A hódoltság idején Makó nem szpáhi, hanem khász birtokká válik. Az ilyen kincstári területek lakói bizonyos védelemmel éltek, évente egy ízben adóztak; megszabadulva a feudális önkénytől, önálló közigazgatást hozhattak létre.

1608-ban Báthori Gábor önálló bíraskodási joggal ruházta fel a makói polgárokat, és oltalomlevelében „Privilegium Oppidi Makó” néven emlegeti.

A török Makó térségében tömegesen perzseli fel a kisebb településeket, és az elpusztult falvak lakói Makóra költöznek. Bohdaneczky Edvin írja: „Igás 1596-ban pusztul el, a makaiak 1654-ben veszik meg; Kopáncs, Dál 1596-ban pusztul el, a makóiak 1654-ben 70 tallért fizetnek értük; Tárnok 1596-ban pusztult el, a makóiak 1700-tól bírnak; Földeák 1686-ban pusztult el, a makóiak 1711-től bírnak; Lele 1596-ban pusztult el; Nagytömpöst a makóiak 1670—80-tól kezdve bírnak; Csókás 1596-ban pusztult el; Rákos 1595-ben pusztult el, a makóiak 1711-től bért fizetnek érte; Szentmiklós 1699-ben beolvadt Makó határába; Földhegyes, Császárváros, Szentlőrinc 1680-ban pusztult el, lakossága 1699-ben Makóra költözött stb.”¹²

A 17. század végén az udvari kamara veszi oltalmába. A kincstárnak 100 tallér adót kell évente befizetni, és a város minden jobbágyi szolgáltatás alól mentes.

A felszabadító harcok idején, 1686-ban a visszavonuló török—tatár csapatok Makót földig lerombolják. Még 13 év múlva sincs semmi nyoma az életnek, ugyanis az ekkor készült (1699) Wallner-féle térkép „Teljesen pusztaság vagy lerombolt falu” jelzéssel jelöli Makót.

A MAI MAKÓ KIALAKULÁSA

Újjátelepülés, az élet megindulása

A kamara 1699-ben kedvező feltételek mellett (szabad földfoglalás, 4 évi adómentesség) akciót indít az újjátelepítésre.

A letelepedés felekezeti különállás szerint történik. A mai belvárosi római katolikus és a református ótemplom környéke jelentette az új település egy-egy csomópontját. Az előbbi Bujáknak, az utóbbit Szentlőrincnek nevezték. A két városrész nemcsak felekezeti vonatkozásban, de a lakók eredetét tekintve is különbözik. A régi Makó lakói a reformáció idején a hitújítók táborához csatlakoznak, Szentlőrinc viszont megmarad katolikusnak. Szentlőrinc a török pusztításnak 6 évvel korábban áldozatul esik, lakói Makón keresnek menedéket. Az újjátelepüléskor a kopáncsiakkal együtt ők alkotják a város katolikus részét.¹³

Az 1717-i összeírás 84 gazdát, mintegy 400—450 lelket vesz számba¹⁴. Származási helyük szerint:

<i>Makón született</i>	59	<i>Baranyában</i>	2
<i>Szentlőrincen</i>	7	<i>Bajonban</i>	1
<i>Zomborban</i>	2	<i>Algyőn</i>	1
<i>Földeákon</i>	2	<i>Martonoson</i>	1
<i>Halason</i>	2	<i>Újvárott</i>	1
<i>Papdon</i>	2	<i>Szamosszegen</i>	1
<i>Szegeden</i>	2	<i>Szoboszlón</i>	1

¹² Bohdaneczky E., Csanád vármegye nemzetiségi és gazdasági viszonyai a XVIII. században. Csanád vármegyei könyvtár 36. Makó, 1940. 39—40. l.

¹³ Szirbik i. m. 41. l.

¹⁴ Borovszky i. m. II. 367. l.

A helység első utcái a szentlőrinci városrészen: Temető-, Hold-, Csapó-, Szentlőrinc; Bujákon: Bujáki-, Lelei-, Lisztes utcák. A két városrészt érintve futott a Szegedi (Őszegedi) út.

A városházát 1719-ben nagyjából a két városrész között, a mai Gőzmalom utcában építették fel.

Az 1740-es években Stanislavits püspök engedélyezi a zsidók letelepedését. Lélekszámuk 1773-ban eléri a 158 főt. Az akkori várostól több száz méterre külön városrészt jelölnek ki számukra a mai Deák- és Eötvös utcát (Nagy- és Kis-zsidó u.). Zsinagógájuk a gettó déli részén feküdt.

Ugyancsak Stanislavits püspök nevéhez fűződik a görögkatolikusok betelepítése is, kiket eleinte ruténoknak, később oroszoknak hívnak.¹⁵ A telepítés Szabolcs, Bereg, Ung, később Szatmár és Bihar megyéből történt. A zsidókhoz hasonlóan az akkori várostól távol, a mai Kis János tábornok- és Toldy utcán (Nagyorosz, Kis-orosz utca) telepedhetnek le. Templomot városrészük nyugati, temetőt keleti részén létesítenek.

A 18. század közepéig kialakult városrészek (Buják, Szentlőrinc, zsidó- és orosz fertály) felekezeti különállás alapján jöttek létre. A további fejlődés során — Újváros benépesülésekor — a vallási különbségek elvesztik hatékonyságukat.

A mai városközpont a 18. század második felében kezd kialakulni a szegedi, aradi és vásárhelyi utak csomópontjában. Előbb vásár és piactér, majd kereskedőházak létesülnek, később lakóházak, nemesi kúriák és végül közintézmények épülnek (megyeháza 1745, városháza 1854—9). A sajátos fejlődés következménye, hogy a város főterén templom nem keletkezik.

A 18. század vége és a 19. század a növekedés korszaka a város életében.

	Népesség	A házak száma
1717	400	84
1756	2 590	620
1801	8 645	1732
1857	27 000	3446
1890	30 063	6469
1900	33 000	7400

Az 1890-es statisztika alapján írja Reizner: „Népessége számaránya után Makó az ország 12-ik városa, megelőzi Miskolcot, Zombort, Székesfehérvárt, Kassát, Pécsét, Brassót, sőt Kolozsvárt is”.¹⁶

E rendkívül gyors lélekszámemelkedés nem pusztán a természetes szaporulat eredménye, hanem a tömeges bevándorlás következménye is. De mi csábíthatta ide a betelepülőket? Makó első krónikása, Szirbik Miklós szerint „itt az élés könnyebb, a tereh kevesebb, mint másutt.”¹⁷ A tényleges ok a sajátos társadalmi-gazdasági viszonyokban keresendő.

Az újjátelepülés idején a helység királyi mezőváros (oppidum regium), lakói királyi szabadosok (libertini regii). Személyes úrbéri szolgáltatások (robot, dézsma) nem terhelik őket.

A török előtti ancien regime-et nem lehetett visszaállítani, legalább is egy csapásra nem, de a feudalizmus restaurálása végül bizonyos vonatkozásban mégis megtörtént. A város lakói:

¹⁵ Az „orosz” kifejezés nem nemzetiségi hovatartozást jelent, hanem liturgikus nyelvet. Közéjük később románok szivárognak be, akik zömükben juhászok voltak.

¹⁶ Reizner i. m. 40. l.

¹⁷ Szirbik M. i. m. 40. l.

- 1699—1719-ig királyi szabadosok,
- 1719—1741-ig az ideiglenes földesúrral szerződési viszonyban álló polgárok,
- 1741—1848-ig püspöki jobbágyok.

A város személyes úrbéri szolgáltatás alól 1777-ig mentesül, mert ezt — a kisebb királyi haszonvételekkel együtt — évi összeggel váltotta meg a földesurától. Találón írja Erdei Ferenc: „A város gazdasági-társadalmi fejlődése mégsem a jobbágy-közösségbe való visszafejlődés jeleit mutatta ebben a korszakban, hanem ellenkezőleg: a dinamikus városfejlődés jeleit... A feudális restauráció minden erőfeszítése ellenére itt már a kapitalista fejlődés országos kibontakozása előtt létrejöttek a szabadabb vállalkozás feltételei... a város társadalma már régen kinőtt a jobbágyfalu kereteiből.”¹⁸

A nagyarányú népességnövekedéssel párhuzamosan épül ki a legnagyobb városrész: Újváros. Szirbik Miklós erről 1835-ben a következőket írja: „Még a mostani öregek emlékeznek arra az időre, midőn az Éren túl az oroszok és a zsidók telepedéseit kivéve egy ház sem volt... De ez a rész 60—70 esztendő alatt annyira nevedett, hogy közel három negyed részét teszi a városnak.”¹⁹

Első kéziratos térképek a városról

Makó abban a szerencsés helyzetben van, hogy az újjátelepítéstől kezdve mintegy 20—30 évente készül valamilyen célból egy-egy kéziratos térkép a helységről vagy annak közvetlen környékéről, melyeken a területi növekedés nyomon követhető. Ezek a 18. század elejétől, geometriai felmérés alapján készültek, „... az egyes helyek települési formáját, belterületét, kiterjedését, a vízhálózatot, domborzatot, utakat, erdőket és a talaj minőségét is feltüntetik.”²⁰

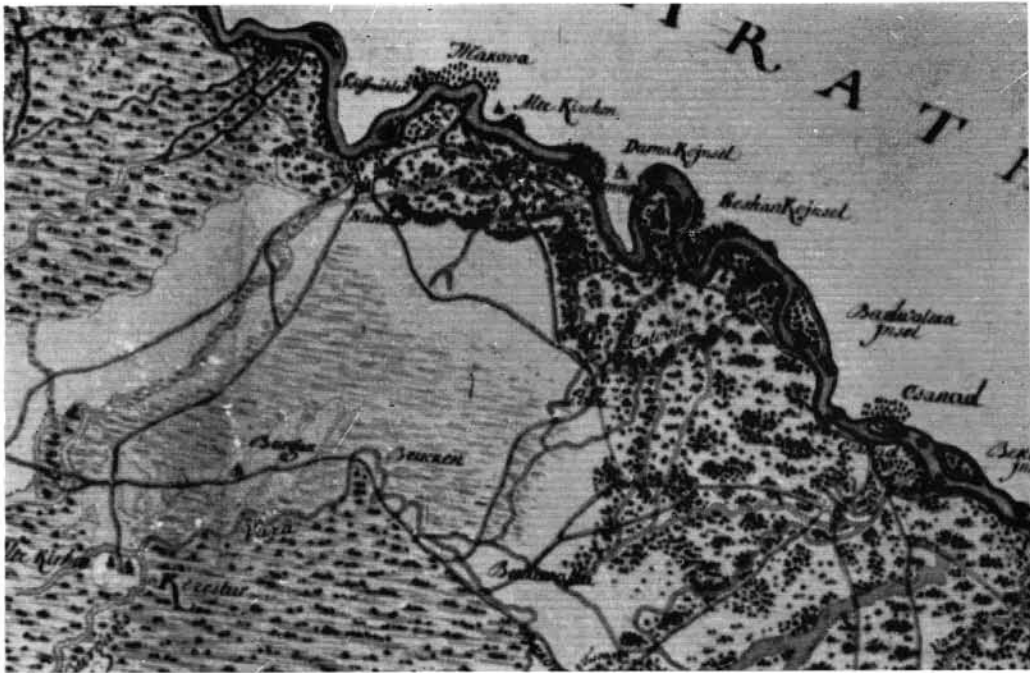
Az első igen becses emlék már két évtizeddel az újjátelepülés után készült (1721). A Bánság három évvel azelőtt szabadult fel a török uralom alól, és e felmérés részletesen ábrázolja a Marostól délre elterülő Csanádi körzetet, járulékosan feltüntetve az északi partvidéket is. E térkép alapján is kitűnik, hogy Makó nem az elpusztult Szentlőrincre települt, ugyanis a térkép jelöli a szentlőrinci öreg templomot is (alte Kirchen). A szugolyi hajlatot az ismert helyen ábrázolja, de az ún. Goszpodi hajlás még nem jött létre. Ekkoriban helységünk háborítatlanul fekszik a Maros partján, de az ezt követő három évtizedben tragikus időszakot él át, a szeszélyes folyó létében feyegeti a várost. A déli terület részletes úthálózatából a makói rév helye is ismert.

Karl Alexander Steinlein hadimérnök 1753-ban készítette a városról az első olyan felmérést, mely a helység fekvését is pontosságra való törekvéssel ábrázolja. Feltünteti a kiemelkedő épületeket: a katolikus (b), a református (c), a görög katolikus (d) templomot, a városon kívüli kápolnát (g), a püspöki lakást (e) és a Maros partján levő régi sóházat (h). A település ekkor már három részből áll: a katolikus, a református és az Éren túli új fertályból. A Maros közvetlenül a település mellett kanyarog, melyet töltéssel védenek. A folyó egyik hajlata a város felé tör és pusztulással fenyegeti azt. Ezért szükséges az A—B szakaszon egy átvágást eszközölni. Makó térségében ekkor két vízimalom (k) működik és két gázlója van a folyónak: egyik a református templom mellett, a másik a sóház alatt. Ábrázolja a helységbe

¹⁸ Erdei F., Makó város történeti pályája = Makó az első felszabadult magyar város. Makó 1969. 15. l.

¹⁹ Szirbik M. i. m. 27. l.

²⁰ Eperjessy K. i. m. 148. l.

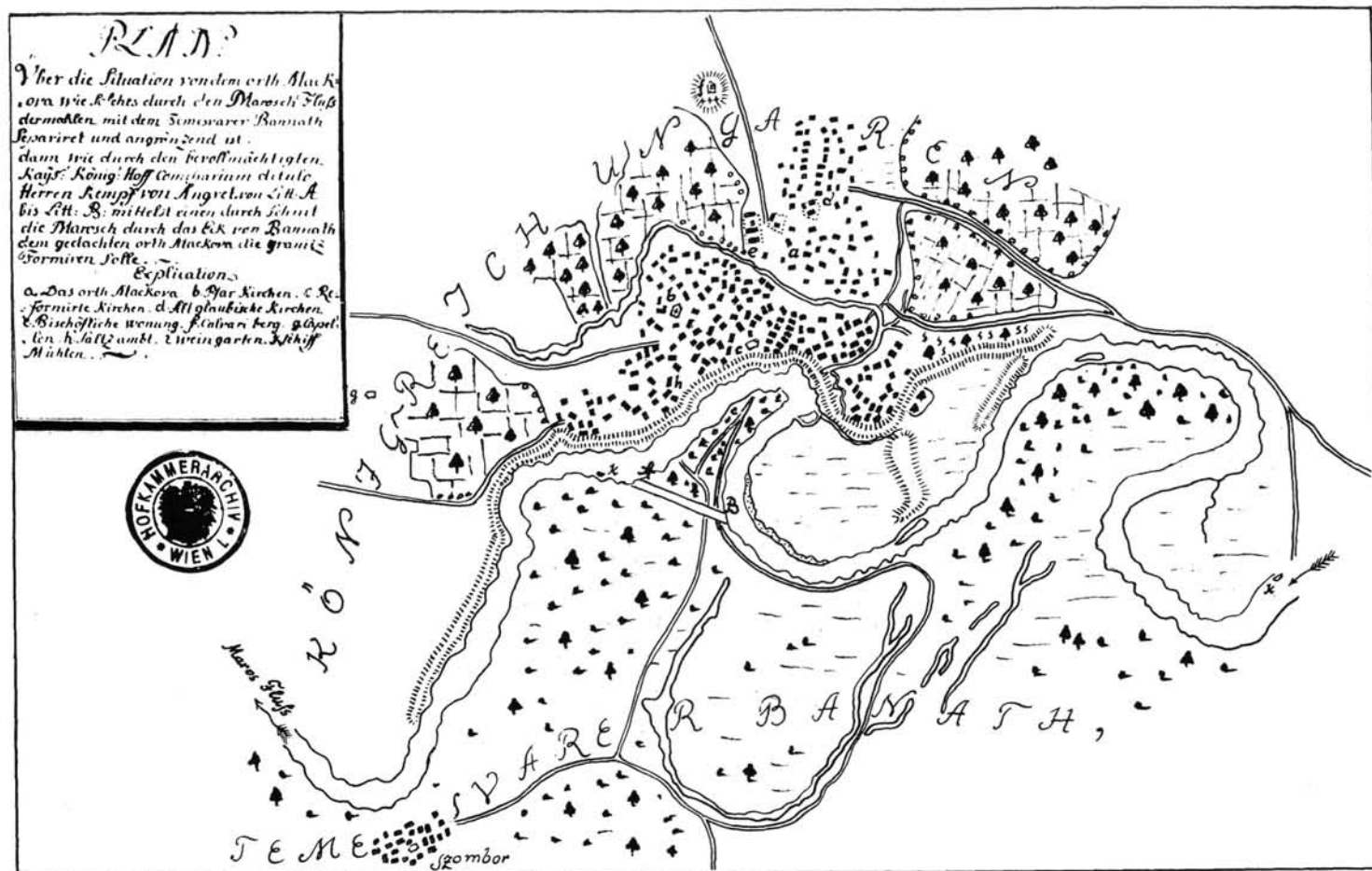
5. kép. A csanádi körzet térképe. Részlet. 1721. (Magyar Hadtörténeti Múzeum)

vezető útvonalakat is: a csanádi, a földéaki, az ószegedi és a zombori utat. A települést szőlőskertek övezik,²¹ azon túl a legelők területnek el.

A II. József kori első katonai felmérés (Josephinische Aufnahme) makói szelvényét (Collone XX. sectio 30.) Jann és Lacy főhadnagyok készítették 1784-ben. Az akkori település valamennyi utcáját feltünteti. Buják a mai Révész utcától a Nagyérig terjed, a szentlőrinci városrész a mai Gőzmalom utcától a Vöröshadsereg útja elejéig. Tartalmazza az orosz és zsidó fertályt, a piacteret. Ekkorra kiépül a mai Kosuth-, Szántó Kovács- és Baross utca is. A városon kívül esnek a temetők, a Kálvária, a kivégzőhely és a Rozália kápolna. Feltünteti a szőlős- és veteményes kerteket, a belső legelőt, ugar- és szállásföldeket. A keleti és északi részeket vizenyős, mocsaras terület húzódik. A katonai felméréssel egy időben készült országleírásból tudjuk, hogy a vásárhelyi, a komlói és az orosházi út jó minőségű; a földéaki, az ószegedi, az apátfalvi út csak részben járható. Zomborra a zugolyi réven lehet átkelni.²²

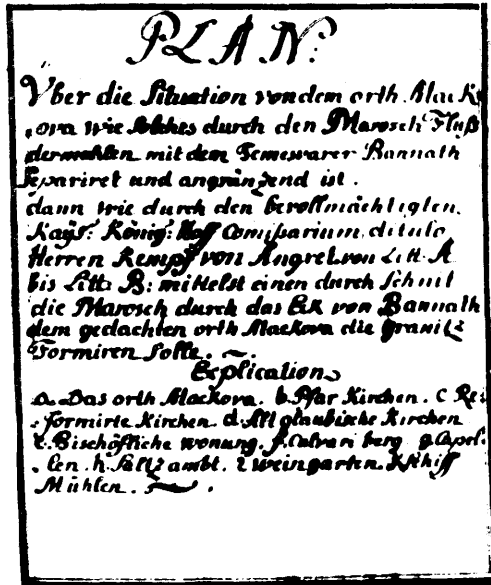
²¹ Márton György szerint: „a házsorokat a mezőség felé szőlő és gyümölcserdő vette körül.” (A Maros síksági szakaszának folyómenti települései. Föld és Ember 1927. VII. évf. 160. l.) Valóban kétféle jelölést használ a szerző a térképen: hol szőlőt jelöl, hol „gyümölcserdőt”, de ide mindhárom esetben beírja az „i” betűt, melyről megjegyzi *weingarten*=szőlőskert. Más forrásból is tudjuk, hogy Makón ekkor már jelentős a szőlőkultúra. 1715-ben 54 köblös szántó, 156 1/2 kaszásrét és 510 kapás szőlő szerepel az összeírásban. „Ez időben kezdődött a szőlőművelés Makón s mint-hogy az új szőlők adómentességet élveztek, a szőlőknek csak egy része, 1715-ben 510, a másik évben csak 381 kapás iratott össze. Egy kapás átlagos termését 3 cseberre, 1 cseber árát 1 1/2 frtra becsülték.” (Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában. 1720—21. Magyar Statisztikai Közlemények. Új folyam. XII. Bp., 1896. 323. l.)

²² Eperjessy K., Csanád megye az első katonai felvétel (1782—1785) idején. A Makói Múzeum Füzetei: 7. Makó 1971. 23. l.

6. kép. Steinlein-féle térkép Makó fekvéséről. (Bécsi udvar Kamarai Levéltár. Közreadja Eperjessy Kálmán)

A következő évtizedben a város két irányban is növekszik: 1792-ben az ingói szőlőkől 130 házhelyet osztanak ki,²³ Újváros a mai Széchenyi-, Gyóni Géza-, Hosszú- és Tulipán utcák által határolt résszel bővül. E változásokat az 1805-ös és 1815-ös térkép tünteti fel.

6/a. kép. A Steinlein-féle térkép nagyított felírata

A 19. század elején települnek le a mai Lendvay-, Csáki-, Bethlen- és Gyóni Géza u. által határolt részen a cigányok, városrészüket Cigánybécsnek (ritkábban Bécsnek, Kisbécsnek, Putriknak) nevezik.²⁴ A 40–50 □ -öles telkeken a 20. század elejéig sártetejű, egyszatú putrikban éltek.

Az 1824-es állapotot a Giba Antal által készített térkép rögzíti. Sajnos e fontos és értékes dokumentum megsemmisült vagy ismeretlen helyen lappang. Az 1853-as másolata — Mátéffy Pál munkája — a makói József Attila Múzeum birtokában van. Az új rajzolás kitűnő munka, de mégsem pótolja az eredetét, ugyanis tovább rajzolva az 1853-as állapotot rögzíti. Közben kiosztásra került 1832-ben a Sírkert utcán túli legelőkből 200 katasztrális holdnyi terület, és ezzel kiépült Újváros a Szegfű utcáig.

Újvárosnak eredetileg az Éren túli területet — a mai főtér környékét — nevezték. 1814-ben az „Egyik Újváros” a Jókai-, Luther-, Alma-, Gyóni Géza-utca területe, a „Másik Újváros” a Beloiannisz utca környéke. A köztudat ma már szinte csak az 1832. évi osztást érti rajta.

²³ Bálint A. i. m. 15. l.

²⁴ „Kiküldetnek a gödrökhöz, ahol mostanában némely cigányoknak házhelyek ki mutattak, annak elintézésére, hogy azon cigányok miképpen építsék házaikat, és hogy tovább ne menyesnek, mint fenn kimutattatott.” (Makói Városi Levéltár Tanácsülési jegyzőkönyv 1811. augusztus 42. sz.)

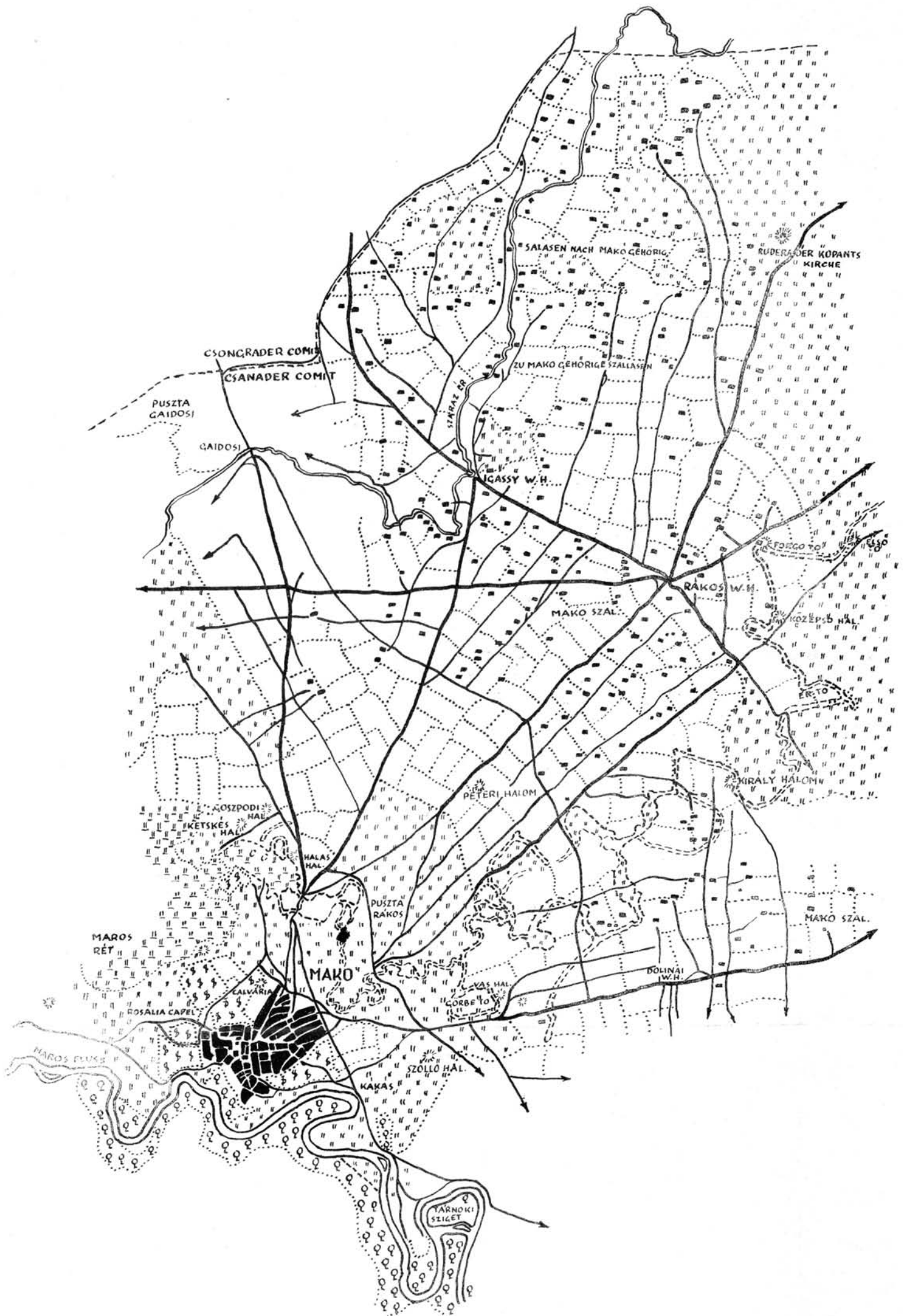
7. kép. Részlet az I. katonai felmérés Collone XX. Sectio 30. szelvényszámú térképéről. 1784.

Temetők

A település szerves részét képezik a temetők.

Az újjátelepített Makó katolikusai először a mai Szt. István téren, a templomuk körül húzódó cinterembe, 1776-tól pedig a mai Petőfi park területén és környékén temetkeztek. Az 1824. évi Giba-féle térkép az utóbbit már katolikus ótemetőként jelöli, és a ma is használt, 1813-ben megnyitott, Kálvária (ma: Beloiannisz) utcait pedig új temetőként. Ezt 1861-ben északi irányban, az 1920-as években pedig nyugati irányban növelik. A területén található legrégebb síremlék 1824-ből való.²⁵

²⁵ A Szt. István téren, a mai Farkas Imre Általános Iskola építése során, 1928-ban előkerült a régi temető sok sírja. A kórház mögötti Bánomban is volt hajdan temető, de ennek korát nem ismerjük.

8. kép. Makó határa (az I. katonai felmérés alapján) 1784.

Az újjátelepült város reformátusainak első temetője a mai Görög-szabadságharcosok terétől az Ér-partig húzódott. Szirbik Miklós is említi, hogy a „sok mal-mok helyén” állt.²⁶ Az ide vezető út eredeti neve Temető u. (ma Kálvin). Mivel a bővítésére a közeli Ér miatt nem nyílt lehetőség, valószínűleg a mai posta és az első csipkeházak mögötti részen — a közgazdasági technikum építése és részben a csipkeházak udvarában előkerült sírok tanúsága szerint — temetkezettek. A mai református ótemető helyét 1759-ben jelölték ki, a jelenleg is használt temetők közül ez a legrégebb. A hagyomány szerint a hódoltság idején ez a sírkert török temető volt,²⁷ de nem Makó, hanem Szentlőrinc határához tartozott. Legrégibb sírköve 1831-ből való. Az újavárosi református temető a 18. század végén létesülhetett, az 1805-ös térkép tünteti föl először (Coemeterium reformatorum Novum). Legrégibb sírköve 1842-ből maradt fenn.

A görögkatolikusok egyetlen temetőjéről van tudomásunk, a Tulipán és Kis János tábornok utcák találkozásánál elterülő, ma is használatban levő ún. „orosz temető”-ről (1805: Coemeters Ruthenorum). Itt található a legrégebb makói sírkő, amely 1784-ből való.²⁸

A legősibb zsidó temető részben ma is megvan a mai Kossuth és Sírkert utca sarkán. Eredetileg a Kossuth utca 54. szám alatti telek területe is odatartozott. Bár a 19. század elején lezárták, de kivételesen még 1846-ban is temetkeztek bele.²⁹ A környék beépülése miatt a mai Hársfa utca végén új zsidó temetőt nyitottak. Ezt 1810-től 1861-ig használták. Időközben kerítését széthordták, Hersele „szent sír”-jával együtt az egész temető elpusztult. A jángori zsidó temetőbe 1861-től temetkeztek. Miután a zsidóság 1867-ben külön vált ortodox és neológ részre, közös temetőjüket is elfelejték.

Az evangélikus temetőt 1854-ben jelölték ki szintén Jángorban, a későbbi zsidó temető szomszédságában.

Több mint száz éves múltra tekint vissza az Almásy utcai iskola közvetlen szomszédságában elterülő nazarénus gyülekezet temetője.

A Dózsa-telep szomszédságában levő elhanyagolt temetőbe főleg a baptisták temetkeztek. Az 1922—35 között használt sírkertet a nép istentelenek temetőjének nevezi.³⁰

A 18. század végéről becses értékű, eddig lappangó levéltári kimutatás került elő, amely pontos adatokat közöl a helyi temetők kiterjedéséről, a helységtől való távolságáról, a létesítés idejéről stb.

Temetőink elveszítették régi népi hangulatukat. Kovács Gyula — a népművészet iránt is érdeklődő — mérnök 1918-ban képből és szövegben egyaránt rögzítette a makói temetők akkori állapotát.³¹

²⁶ Szirbik i. m. 27. l. E területen 1824-ben 9 szárazmalom működött.

²⁷ Ez a kifejezés először 1753-ban fordul elő. *Eperjessy K.*, A Maros szabályozása Makónál 1754-ben. Csanádmegyei könyvtár: 12. Makó, 1927. 14. l. A mai öregek is még török temetőként emlegetik.

²⁸ Múzeális tárgyként a makói múzeum őrzi a szentlőrinci temetőből előkerült legősibb sír- emléket, amely valószínűleg 1544-ből származik. *Kovács Gy.*, Makó város építészete a XVIII-ik század közepétől a XIX-ik század közepéig. Csanádvármegyei könyvtár 17. Makó, 1929. 32. l. 50. kép.

²⁹ Dávid B. Naftali zsidó mártír „szent sír”-járól a zsidóság ma is legendákat beszél.

³⁰ A temetőkre vonatkozóan forrásmunkaként használtam *Kelemen Ferenc*, Makói helynevek, azok eredete és kapcsolatai c. kéziratosa Temetők c. fejezetét. Makó, 1958. 48—61. l. József Attila Múzeum adattára.

³¹ *Kovács Gy.* i. m. 31—32. l. VI. tábla, 49 kép.

Kimutatás a Csanád megyei helységek földjein levő temetők 1786. évi állapotáról³²

1	2	3	4	5	6	7
A helységek megnevezése	A temetők megnevezése, akikhez valójában tartoznak	A lakott terület vagy a házak és az egyházak körletén belül v. kívül	Távolságuk a helységtől	Kiterjedésük	A sírok milyensége	Melyik évben létesültek
Makó városnak van 4 temetője	Az első a katolikusokhoz tartozik	A lakott területen (házak, egyházak) kívül	104 öl	8 591 □-öl	ásott	1776
	A második a reformátusokhoz	u.o.	40 öl	10 728 □-öl	u.a.	1759
	A harmadik a görögkatolikusokhoz	u.o.	73 öl	1 720 □-öl	u.a.	1777
	A negyedik a zsidókhoz	u.o.	5 öl	735 □-öl	u.a.	1777

P. H. Makó, 1787. február 10.

A magisztárátus nevében:

Makó püspöki város bírái

A Maros szerepe

A város léte és fejlődése, virágzása és pusztulása nagyban függött a Marostól.

A makói átkelőhely jelentőségét a törökök is felismerték, 1552 után a török kincstár hasznosította. A bánási területek felszabadításával (1718) a makói révjog az udvari kamarára szállt, amelyet 1781-ben — a kiszombori birtokkal együtt — Oexel Mátyás nagyszentmiklósi serfőző vásárolt meg. Örököseitől — a Rónay-család tagjaitól — 1876-ban a város 50 000 forintért megvásárolta. Az átkelőhely — az 1753. évi térkép és a kiszombori széles dülőút tanúsága szerint — a mai partfürdő közelében, a régi szentlőrinci templom és a bánáti őrház között húzódott. A Maros 1754. évi szabályozása után a mai Révész u. végére helyezték át.

Az első makói hidat, a „Howe” rendszerű rácsos közúti fahidat 1878-ban adták át a forgalomnak. Ezen haladt át 1883. január 6-ától az arad—csanádi vasútvonal is. 1909-ben — Zielinski Szilárd (1860-1924) műegyetemi tanár tervei szerint — az eredeti jármokat és sarkantyúkat elbontva vörösfenyő cölöpöket vertek a mederbe és vasbeton pillérekre építették át a fahidat. Kossalka János (1872-1944) műegye-

³² Az eredeti kimutatás Sipos István (Makó, Kölcsey u. 1. szám alatti lakos) birtokában. A közlés átengedéséért a tulajdonosnak, a fordításért Buzás László helytörténeti kutatónak köszönemet fejezem ki.

temi tanár tervezésében 1924-25-ben elkészült a vasúti híd.³³ A közúti fahidat 1927-29-ben — Szikszay Gerő tervei alapján — vasszerkezettel cserélték ki.³⁴ 1944. szeptemberében a horthysta hadvezetés mindkét folyami hidat felrobbantotta. A közúti híd megsemmisült szakaszán — idegilenes jelleggel — a szovjet csapatok fahidat vertek. A felrobbantott hidak végleges helyreállítását a SZCSV javító-műhely végezte el. A forgalom növekedésével a régi közúti híd szűknek bizonyult. Darvas Endre, az Út és Vasútervező Vállalat csoportvezetője tervezésében az új híd építése folyamatban van.

A vasútvonalak kiépítéséig a Maros az ország legfontosabb sószállító útja. A 12 láb hosszú, 3 láb széles és 4 láb mély kincstári hajók sűrűn közlekedtek, és Makónál is gyakran kikötöttek. A régi sóház a Maros-partján állt, a mai villanyteleppel szemben. Az itt húzódó utcát Sóház utcának nevezték. A folyó 1754. évi részleges szabályozása során a mai József Attila Gimnázium telkén építették fel a két sópajtot és a kiszolgáló épületeket (sóhivatal, strázsaház, lakások, istálló). Ezután a mai Szabadság teret és Kossuth utcát nevezik Sóház utcának. Mivel a régi sóház épületét sörfőzésre használják, az eredeti Sóház utca neve Sörház utcára változik.³⁵)

Jelentős sóelosztó központ alakul ki Makón. Szirbik Miklós adatai alapján: „Elkél itt esztendőnként 24—25 ezer mázsa só, s bejön érte 156-160 ezer for. p. p.”³⁶

Az 1821-es árvíz idején 10 600 mázsa só olvad el a pajtákban.³⁷ A gabonát külön e célra készített hajókon szállították. Szirbik Miklós megjegyzi: „Gabonakereskedés végett is jár innét egy-két kishajó Szegedre; még több onnét ide, kivált ősszel, kukoritzta vásárlásra lejönnek néha, mikor t. i. a Batskában drágább a gabona, mint itt, a dunai hajók is.”³⁸ A sószállító hajókat víz ellenében emberi erővel, a nagyobbakat állati erővel vontatták. A vontató utak neve ficsorjárás volt.

A faszállítás tutajokkal történt. Gyergyóremetéről 8—9 láb hosszú tutajok indultak lefelé, Marosújvárnál a vízbőség lehetővé tette 4—4 tutaj összekötését.³⁹ Szirbik Miklós szerint: „Szállítatnak ugyantsak Erdélyből épületre való fenyő és kemény, a határszéli és más közelebbi erdőkből tűzifák. Vagnak Makónak két fapiatzai, egyik a városnak felső, másik az alsó végén, melyek tartják fával nem tsak a várost, hanem a szomszéd helyeket is.”⁴⁰ A rönkök feldolgozására helységünkben több fűrésztelep létesült.

Az ártézi kutak megjelenéséig a Maros kitűnő ivóvizet biztosított a város lakói részére. A vízfordás talicskával történt. Palugyaynak is feltűnt, hogy „Makón mindent talicskával visznek, még a vizes kantákat is a Marosnál abba rakják.”⁴¹

Szirbik Miklós leírása szerint is a Maros vize ivásra „igen alkalmas, és a Fekete Körösi után valónak tartatik. Minthogy azonban igen zavaros: a kimerítés után fél vagy egésznap is félre szokták tenni, hogy az iszap az edény fenekére leülepedjen; szűrőkö keveseknél van.”⁴²

³³ Tiszteletére a híd lábánál születésének 100. évfordulója alkalmából emléktáblát állítottak.

³⁴ Az elbontott faanyag egy részét Návay László árverésen megvette, és ebből készítették az ó-földeáki templom főoltárát, szószékét és a kegyúri padokat: Az ó-földeáki templom története. Az ó-földeáki római katolikus egyház irattára. Másolatban a József Attila Múzeum adattárában.

³⁵ Kelemen F., A makói utcák. Csongrád Megyei Hírlap 1966. október 9.

³⁶ Szirbik i. m. 28. l.

³⁷ U.o. A mennyiséget bécsi mázsákban számították. 1 bécsi mázsa = 100 font, 1 font = 0,56 kg.

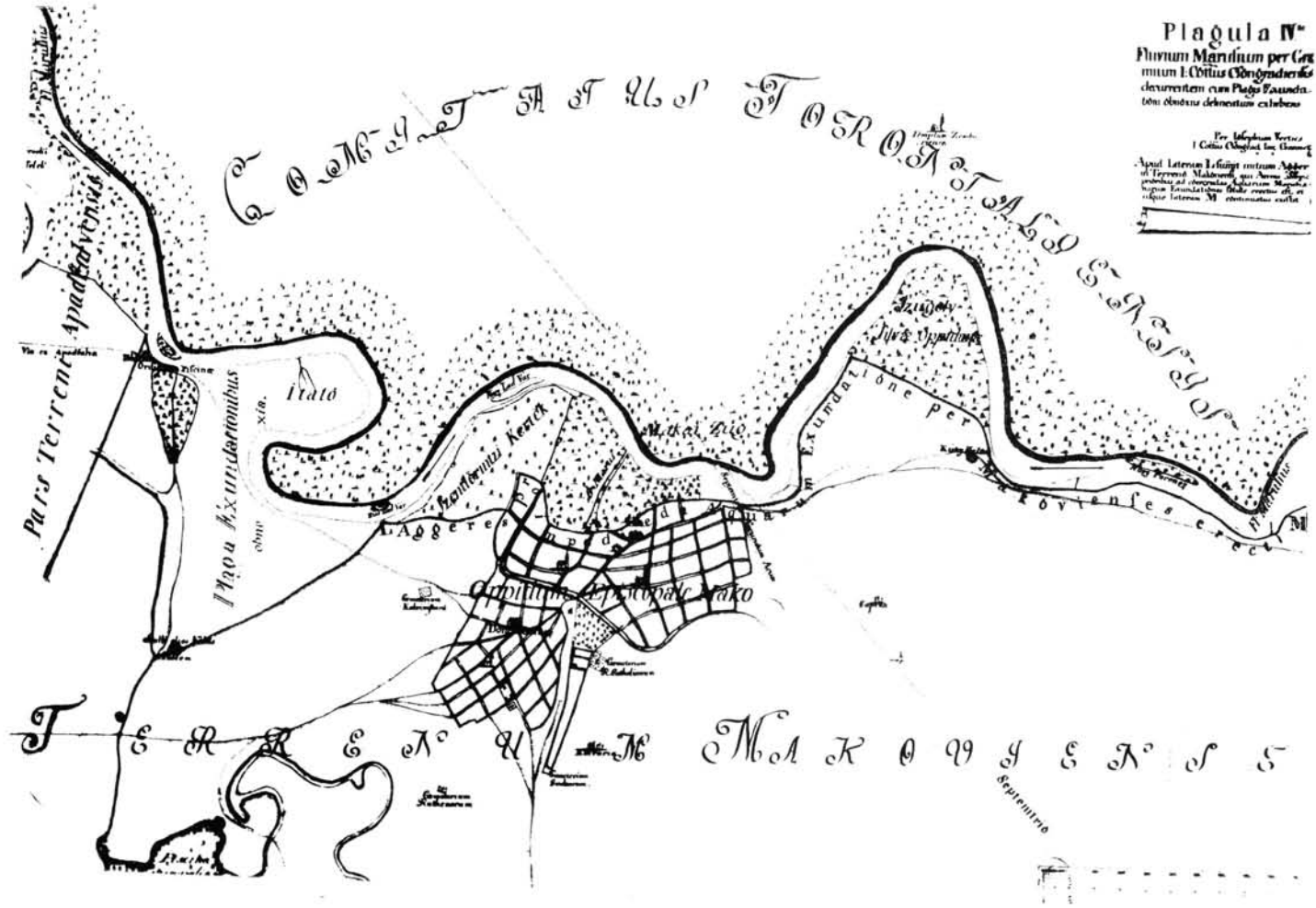
³⁸ Szirbik i. m. 32 l.

³⁹ Eperjessy K., Politikai és gazdasági elemek a Maros történetében. Emlékkönyv Károlyi Árpád születésének nyolcvanadik évfordulója ünnepére. Bp., 1933. 147. l.

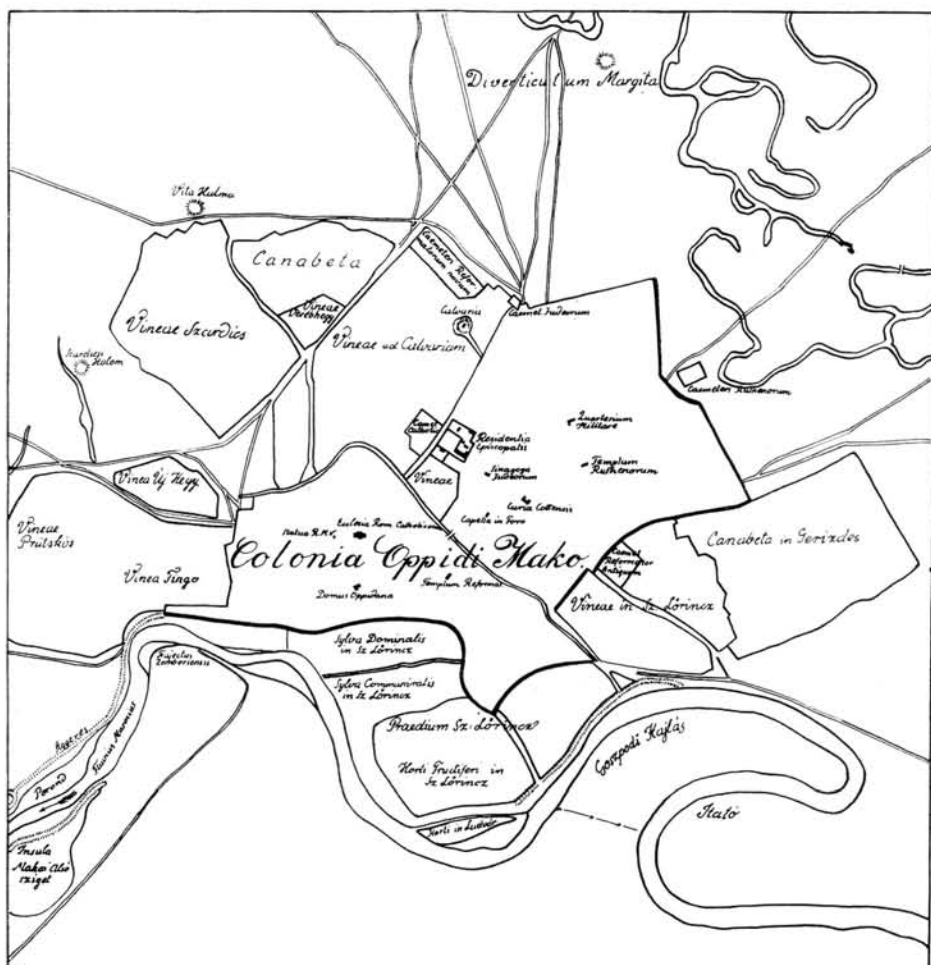
⁴⁰ Szirbik M., i. m. 32. l.

⁴¹ Palugyay I., Magyarország leírása IV. Pest, 1855. 81. l. A makói talicska elsődleges funkciója vízfordás volt, ezért alakult ki a ládás típusú; a hagymatermeléssel és a piacba járással kapcsolatos szerep másodlagos.

⁴² Szirbik i. m. 32. l.

9. kép. Vertics József: Az áradásoknak kitett területekkel együtt vázolt Maros folyó. IV. területész.
 (Az „L”-től az „M” betűig terjed a makói terület töltése.) Országos Levéltár (18. század vége)

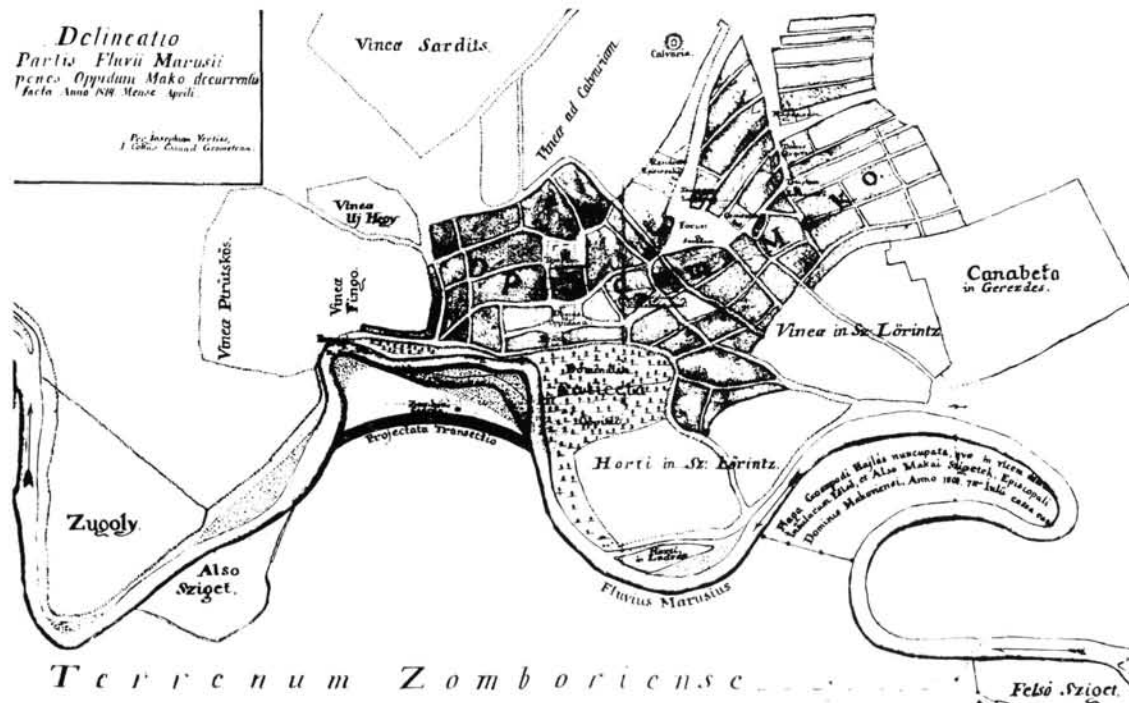
10. kép. Vertics József: Makó város belső legelőinek térképe. Részlet. 1805.
(Másolat. József Attila Múzeum)

A marosi homok építkezési célokra kitűnő. Aradnál még kavicsos, Nagylaknál durva szemcsézetű, Makónál finomabb. A homokkitermelés eredetileg kézi erővel történt, gépesítésére az utolsó évtizedekben tértek át.

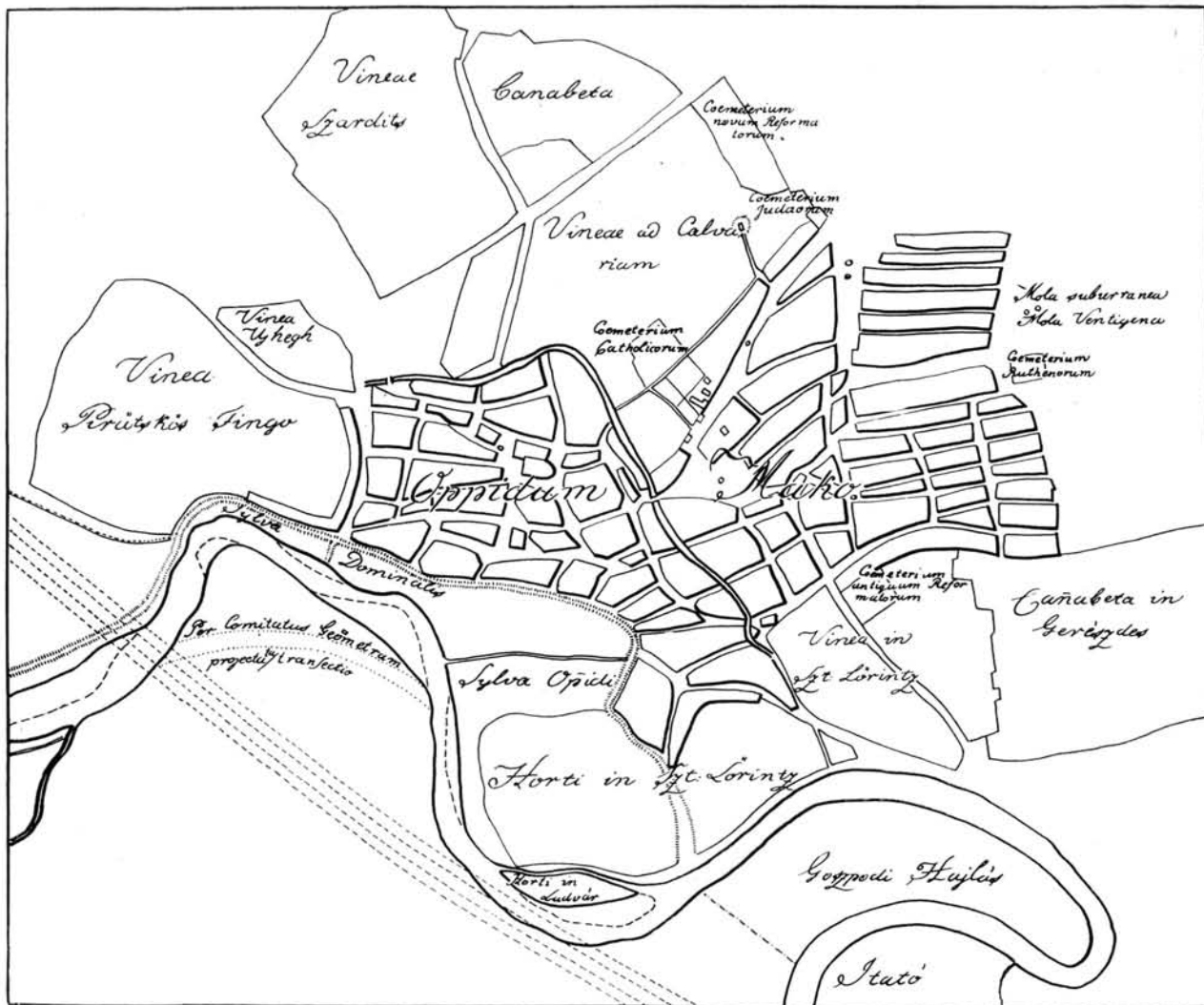
A marosi iszap gyógyhatása ma már közzismert. Néhány év óta gyógyszertárakban csomagolva beszerezhető. A külföld is egyre jobban érdeklődik utána. Kitűnő tulajdonságai (kedvező fajsúly és szemcsőösszetétel, hőtartó és hővezető képesség, sugárzó anyagtartalom stb.) alapján hovatovább világmárkának számít.

A marosi halászat klasszikus leírását kapjuk Szirbik Miklóstól: „Bővelkődött hajdan hallal is, kivált míg az a rétre kimehetvén, ott elszaporodott, s az álló és folyóvíz egymással közösülésben volt.”⁴³

⁴³ U.o.

11. kép. Vertics József: A Maros folyó Makó város mellett elhaladó részének vázlata. 1814. (Országos Levéltár)

12. kép. Öry Jakab Dániel: Makó város és a Maros szabályozásának vázlatja. 1815. (Csongrád megyei I. sz. Levéltár)

A Maros vízének folyami sebessége aránylag nagy, ezért — különösen magas vízállás mellett — óriási energiával működik medre átalakításán. Makó közelében három hurokszerű kanyarulat keletkezett: a goszpodi, a baranyási és a szugolyi hajt, sokszor veszedelmet hozva a városra.⁴⁴ 1750 körül a Maros egyenesen a város szívének tartott, ennek következtében a régi (makói) templom a házak egy sorával a bánáti oldalra került. Elpusztította a második sor házat is a hozzátartozó kertekkel és utakkal együtt. A károsultak száma 77 család. A víz a mai református ótemető mellett, sőt a Liget u. egy részén folyt.⁴⁵ 1754-ben új medret ásva végrehajtották Makónál az első részleges folyamszabályozást. A kanyarulatok végleges átvágására 1841—50 között került sor, s ezzel mintegy 800 méterrel eltávolodott a várostól a folyó.

Régi utcanevek

Az utcák elnevezésére viszonylag kevés adat áll rendelkezésünkre.⁴⁶ Szirbik Miklós a református eklézsia tagjait felsorolva 1763-ból az alábbi utcákat említi: Temető-, Hold-, Csapó-, (Szent)lőrintz-, továbbá az újvárosi 1^{ső}, 2^{ik}, 3^{ik}, 4^{ik}, 5^{ik}, 6^{ik} utcát.

A régi iratokban a helymeghatározás körülírással történt: „A városháza előtt való kis hídtól a nagy hídnak dobogójáig” (A mai Szegedi utcának a Gőzmalom utcától az Érig terjedő része), „Gerizdes fellől, a Száraz malomtul kezdvén a N. vármegye kapuja előtt, vasáros bolt előtt, Sz. János kápolnája mellett a Bótok fellől, a nagy híd dobogójáig” (Vöröshadsereg útja, Felszabadulás útja, Lenin tér. 1854-ig a főtéren állt a Szent János kápolna, melyet a mai Görög-szabadságharcosok terére helyeztek át. Lebontva 1968-ban.)⁴⁷ 1830-ban is sok még a körülírás: „Szilvásy úr lábujában való utza”, Magazinum szeglete irányában levő zug (Bolygó utca), „Tarnay úr előtt való köz” (Rákóczi u. eleje), „Vármegyeház kapujával szemközt való utza” (Héderváry u.), „Dégi köze a Cath. Templom előtt” (Pázmány u.), „Tulsó egyenes utza” (Széchenyi u.) stb., de már konkrét utcanevek is előfordulnak: Orosztemplom utza (Toldy u.), Magazin utza (Köztársaság tér), Török temető utza (Batthyány u.), Szélső utza (Zrínyi u.), Városháza utza (Gőzmalom u.), Sokmalom utza (Görög-szabadságharcosok tere), Nagy Zsidó utza (Deák Ferenc u.), Tarnay köze (Kazinczy u.), Prágai sor (Hajnal u.) stb.⁴⁸

Szirbik Miklós ugyanerről az időszakról írja: „Apróbb felosztása a Városnak az Utszák által esik; mellyek elneveztetnek vagy formájokról, mint Hóld utsza, mivel fél hóld formájú; vagy mekkoráságokról, mint Nagy Utsza; Kis Utsza; vagy valami nevezetes helyről, mint Török, Ó-, Új-, Sido-, Orosz, Temető Utsza, Gerizdes, Hóhér telek; vagy valamely főbb épületéről, mint Vármegyeház-, Sóház-, Kapitányház-, Templom-, Kálvária utsza; vagy valamely nevezetes emberről, mint Panyor-, Pallagi-, Bába-, Gyurkutza-, Darótz u. 's a't.

Ezenkívül felosztatik Tizedekre, mellyeknek száma most 50.”⁴⁹

⁴⁴ Emlékezetesebb marosi árvizek: 1751 karácsony estéje, 1752. február 7. A legnagyobb pusztítást az 1821. július 3-i árvíz okozta. Minden harmadik ház összedőlt (összesen 871 épület, ebből 125 a zsidó fertályon), kipusztult 57 842 út (sor) szőlő.

⁴⁵ *Eperjessy K.*, a Maros szabályozása Makónál 1754-ben. Csanádvármegyei könyvtár: 12. Makó 1927.

⁴⁶ A levéltári iratok mellől hiányzik az utcaneveket tartalmazó melléklet. Makói Városi Levéltár (továbbiakban MVL) Tanácsülési jegyzőkönyv 1851. június 7, Közgyűlési jzk. 1880. 226.

⁴⁷ MVL Tanácsülési jkv. 1801-es 27/a.

⁴⁸ MVL Tanácsülési jkv. 1830. 14.

⁴⁹ *Szirbik* i. m. 27. l.

A dualizmus korában határozzák el, hogy „az utcák rendes nevekké látandók el és pedig úgy, hogy azon utca, amely eddig is határozott általánosan ismert névvel bírt, ezentúl is megtartandó, míg névvel eddig el nem látott utcák részint a hazai történelemből ismert, irodalmi téren érdemeket szerzett vagy politikai téren működött nevezetes férfiak neveivel volnának elnevezendők.”⁵⁰ Teljesség igényével a város utca- neveit az 1880. évi kataszteri felmérés alapján készült Bárány Pál-féle térkép tünteti fel.⁵¹

A házak számozása

A házak számozását 1786-ban II. József rendelte el. Makón a nagyváradi kerületi főnök utasítására kellett végrehajtani. Az akkor itt élő 21 nemes család az uralkodóhoz folyamodva kérte portáik számozás alóli mentesítését, mondván: „ne tegye hajlékaikat egy sorba a szomszédos parasztházakkal.”⁵² A császár elutasító válaszára másodízben már csak az iránt könyörögtek, hogy a jobbágy házakra alkalmazandó fekete számjegyek helyett zöld számokat tüntessenek fel. A bécsi udvar ezt a kérést sem teljesítette. Mivel az uralkodó halálos ágyán visszavonta rendelkezéseit, a házsámozás végrehajtására Makón nem került sor. 1845-ben Nagy Lázár uradalmi fiskális szólította fel a város bíróját, hogy „az egész városbani házakat számokkal megjelölni nem csak díszes, hanem bárkinek is felkeresésiben könnyűséget hoz.” Minden házra egy folyószámmal ellátott deszkácska szegezését határozzák el.⁵³ 1851-ben már pléhtábla elkészítését tervezik.⁵⁴

A számozás nem utcák szerint történt, hanem az egész város területére kiterjedően egyetlen számsort alkalmaztak. A házak sorszáma többször eltolódott, 1816-ban jelentősebben megváltozott. (Az 1824. évi Giba-féle térkép ez utóbbi számokat tünteti fel.) A Bach-korszak kezdetén, 1850-ben teljesen új számozást vezettek be. Ekkor az 1-es számot a vármegyeháza, a 8-at a városháza kapta. A későbbiek során rendkívül bonyolulttá vált a számok össze-visszasága, ugyanis ha új ház épült, az mindig a legutolsó sorszámot kapta. Így pl. a Kálvária utcában egymás mellett állt a 19 és 3056, a Vásárhelyi utcában a 295 és a 3439 számú ház. A tájékozódásban valamelyest könnyítést jelentett, hogy a periférikus városrészeket külön számozták. 1870-ben a következő házsámok fordultak elő:

a város törzsökös része	1—3455
Putrisok	1— 189
Honvéd város	1— 874
Czédulaház	1— 59
Újvágóhid	1— 71
Kelemenhid	1— 210

E bonyolult háznyilvántartás 1908-ig volt érvényben. Ekkor tértek át a házak utcák szerinti számozására. Az anyakönyvekben — előbb szórványosan — 1909-től kezdtek bejegyezni a ma is használatos megjelölést.⁵⁵ Ennek lebonyolításában bizonyos rend érvényesült. A számozást mindig az utca főtér felé eső végén kezdték, mégpedig úgy, hogy kifelé haladva a jobb oldal páratlan, a bal pedig páros. Így rossz látási viszonyok mellett is könnyebb a tájékozódás.

⁵⁰ MVL Közgyűlési jkv. 1880. szeptember 17.

⁵¹ MVL Térképtára

⁵² Idézi Kelemen F., A makói házsámok. Csongrád Megyei Hírlap 1958. május 19.

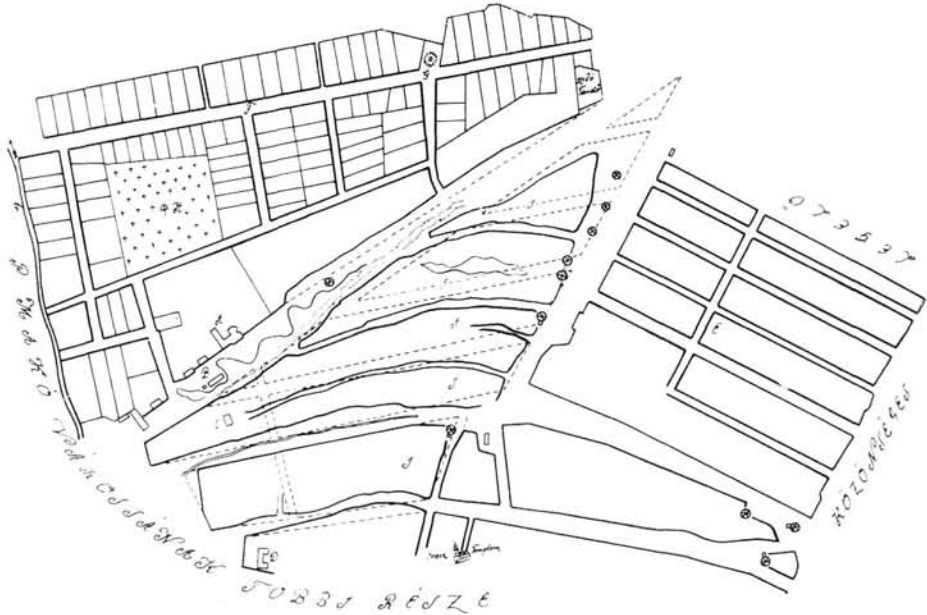
⁵³ MVL Tanácsulési jkv. 1845. május 14.

⁵⁴ MVL Tanácsulési jkv. 1851. 77.

⁵⁵ Egyetlen térképről sincs tudomásunk, amely az 1850—1908-ig használt házsámokat fel-tüntetné. Útbaigazítást ad viszont az alábbi három forrásmunka: Bakos F., Makó város útmutatója.

Városrendezés

A régi városrészek utcái eléggé rendezetlenek voltak: girbe-görbék, teli kiszögellésekkel, beugrókkal, sikátorokkal és zsákutcákkal. A 19. század elejétől már tudatosan is törekedtek a rendezettségre. 1806-ban lerombolással fenyegetik meg azokat a személyeket, akik engedély nélkül építkeznek.⁵⁶

13. kép. Fejérváry Ferenc: Makó városában lakozó izraeliták házaiknak, az azok között és körül lakó keresztények házaiknak és a két Újváros ábrázolatja. A. A nagyméltóságú földesuraság rezidenciája, B. Söhivatal, sópajták., C. Izraeliták zsinagógája, D. Csanád vármegye háza, E. Az egyik Újváros, F. A másik Újváros, G. Kálvária, H. A római katolikusok régi temetője. 1815. (József Attila Múzeum)

Az első városrendezési tervet Fejérváry Ferenc mérnök készítette el 1815-ben.⁵⁷ A Sóház (Kossuth) és a Kapitány (Széchenyi) utca közötti rendezetlen, ívelt vonalú utakat kiegyenesítette. A terv 6 év múlva valósult meg, ugyanis 1821-ben a Maros elöntötte a várost, „a zsidók házait rendre learatta”⁵⁸. Az árvíz után Kőszeghy László püspök Giba Antal uradalmi földmérőt bízta meg a szentlőrinci városrész rendezésével.⁵⁹ Az ő tervei nyomán kapja meg mai formáját a korábban kanyargós

Makó, 1901. Makó város utcajegyzéke. József Attila Múzeum Adattára: 133. A régi házsámok mutatója a háztulajdonosok ABC sorrendjében. MVL. — Kelemen F., A makói házsámok. Csongrád Megyei Hírlap 1958. május 19.

⁵⁶ MVL Tanácsülési jkv. 1806. 24.

⁵⁷ A József Attila Múzeum tulajdonában. Megjelent Tóth F., Gilitze István népköltő és az 1821-es árvíz. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1971. 162–163. l. között.

⁵⁸ Gilitze I., P. Makó Várossának víz által való Pusztulásáról. Szeged 1821. 3. l.

⁵⁹ A József Attila Múzeum tulajdonában. Megjelent Tóth F. i. m. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 160. l.

Szegedi-, Mikes Kelemen- és Szirbik Miklós utca. Megtervezi a mai Bajcsy-Zs. utcát is, de a rendezési terv többi része (Kígyó utca kiegyenesítése, a Hold utcával párhuzamos utcanyitás) nem valósul meg.

A továbbiakban inkább a tűzserencsétlenség elkerülése végett figyelnek fel a város településeinek rendezetlenségeire. 1830-ban 264 épületről állapítják meg, hogy elhelyezésük az elemi feltételeknek sem felel meg: „veszedelmesen vagynak összeépítve”, „a házak sűrűn egymáson állnak”, „borzalmas sűrűség egy zugban”, „lakóház a szomszéd veszedelmére”, „hozzáférhetetlen helyen áll”, „szűk sikátorban vagynak”, „a legveszedelmesebb zugban levő zsidó házak”, „az udvaron belül egy borzasztó zugban” stb.⁶⁰

Útvonalak

A török hódoltság idején a települések pusztulásával nemcsak a korábbi kultúrtáj, de az utak is elvadulnak. A közvetlenül az újjatelepülés előtti időkből készült (1699) Wallner-féle térkép Makó térségében egyetlen útvonalat tüntet fel: a Maros jobb partján húzódó arad—szegedi utat.

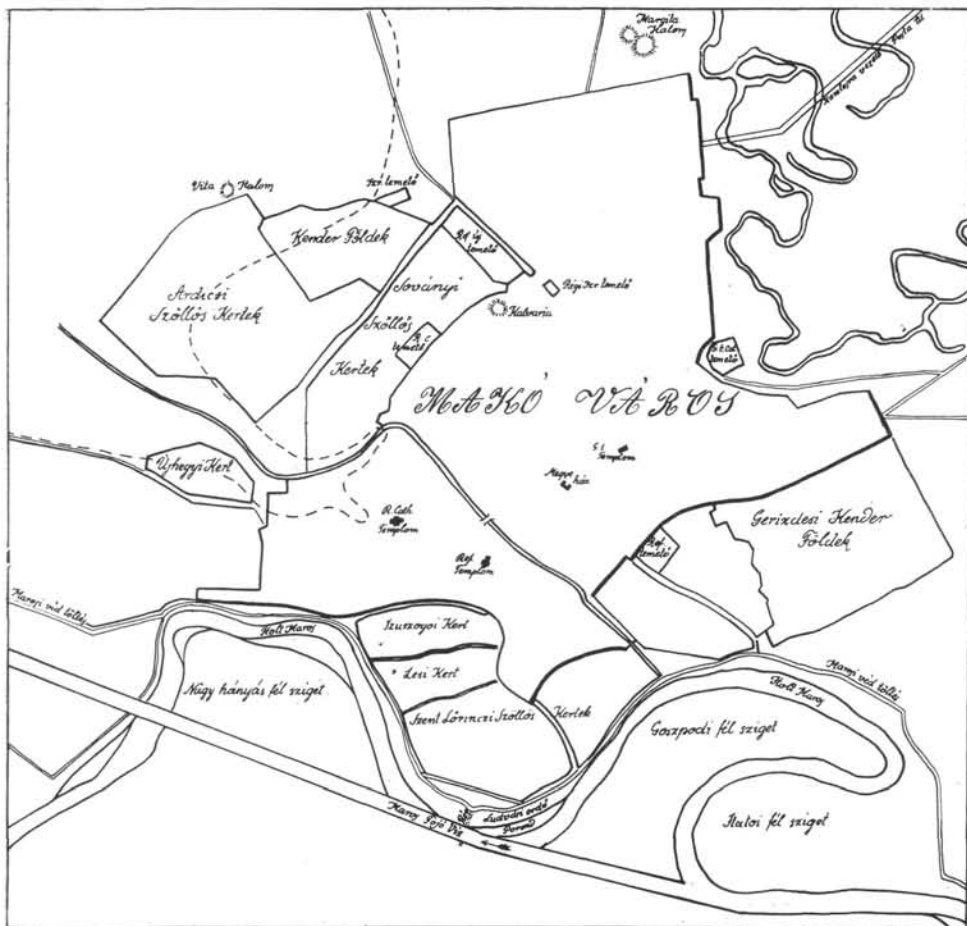
1773-ban (Steinlein térképe) a kelet-nyugati irányú út mellett újra használatos a földéaki és a marosi réven átvezető kiszombori útvonal. Az apátfalvi út egyik ága a mai Batthyány utcát, másik az orosz fertályt érintve éri el a várost. Belterületi főútvonalnak számított a mai Kossuth u. is.

A 18. század közlekedésének legbecsesebb forrása a „josephinische Aufnahme”, amely nemcsak a főközlekedési útvonalakat tünteti fel, de a dűlőket sőt az egyes tanyákhoz vezető bejárókat is. Makó a leggyezőszerűen szertefutó sugárutak centrumában fekszik, kifejezve azt, hogy ekkorra kezd a város jelentősebb gazdasági központtá fejlődni. Az észak és nyugat felől jövő utak a városon kívül — Margitánál és Mikócsánál — találkoznak, ti. a lapos, vízjárta területeken kevés helyen lehet a települést állandóan megközelíteni. Rákost mint jelentős közlekedési gócpontot ábrázolja, itt fut össze a komlói, földéaki, mezőhegyesi és a Rác út. Az első katonai felmérés szöveges az ún. „országleírás” szerint: „Az országút Vásárhely felé a Nagymikócsai halomnál említett hídon keresztül szántók és legelők között vezet. Éppen ezért jó. Az Igarházai erdőnél a hídon át Apátfalvára vivő út az előbb említett patak áradása miatt nem járható. A komlói útnak a Rákosi csárdánál és a Feketehalmon át húzódó részei, valamint a Rákosi csárda mellett Orosházára vezető útszakaszon szántókon át haladnak és jók. Csak az utóbbinál van közben egy jelentéktelen mocsár. Az Igási csárdánál Vásárhelyre és Orosházára vivő utak, amelyek Nagylaknál egyesülnek, az előbbiekhöz hasonlóak. Az orosházi út azonban tavasszal az Igási csárda melletti szakasz kivételével a mocsaras rétek miatt nehéz fuvarral nem járható. A földéaki út tavasszal a Csösz-tó miatt, amely 3 láb mély, nem járható. Ezért a vásárhelyi országutat kell használni. A Maros mellett Szegedre vivő út az említett mocsár miatt csak ősszel és télen járható. Nyáron Vásárhelyen át kerülni kell.”⁶¹

Vertics József Csanád megye területén (1802) egyetlen főútvonalat tüntet fel, a Vásárhely felől jövő temesvári utat, de ez közvetlenül nem érinti Makót, Margitánál kanyarodik Csanád felé.

⁶⁰ MVL Tanácsülési jkv. 1830. 14.

⁶¹ Eperjessy K., Csanád megye az első katonai felvétel (1782—85) idején. A Makói Múzeum Füzetei: 7. Makó, 1971. 23—27. l.

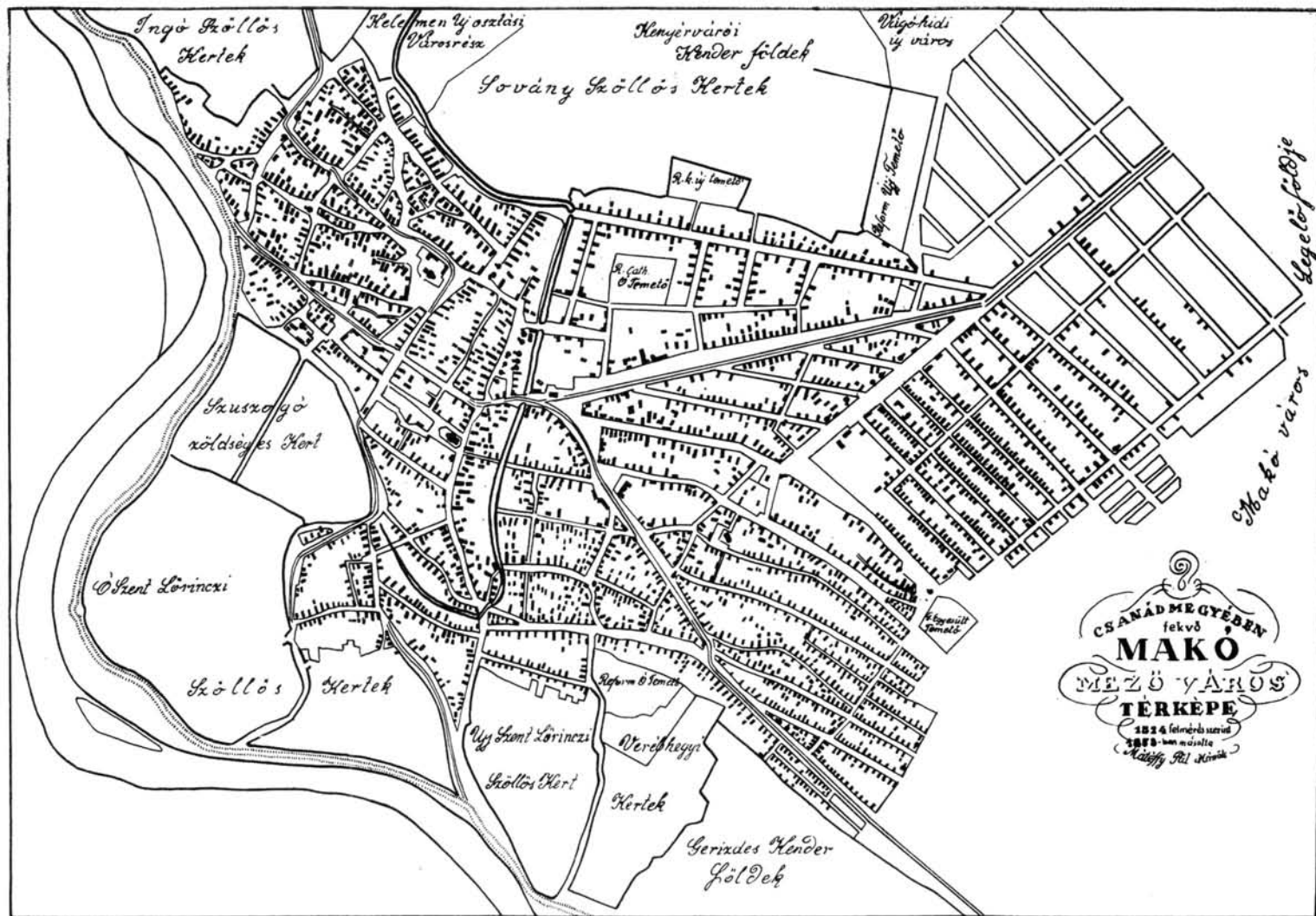
14. kép. Mátéffy Pál: Makó városhoz tartozó belső legelő föld. (..... A Tisza kiöntési ártere.) 1857. (József Attila Múzeum.)

Az 1805. évi térkép az előbbieken kívül jelöli a lelei utat és a Margitától induló — nagyjából a mai Almásy u. nyomvonalán haladó — a marosi révhez vivő és az ószegedi útba csatlakozó útvonalat is.

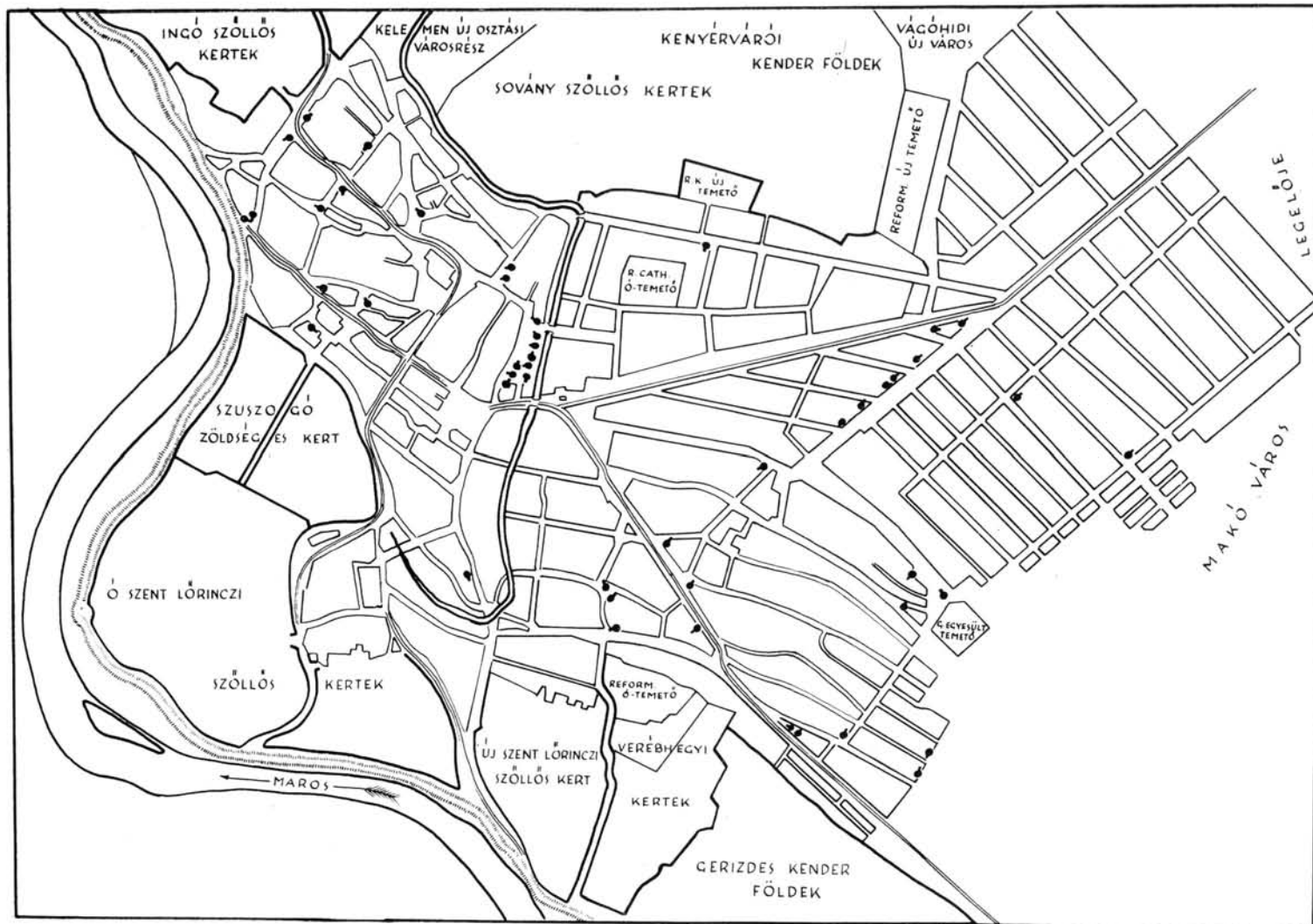
1824-ben (Giba féle térkép) a belterület főútvonalai: Vásárhely felé a mai Szabadság tér, Kossuth-, Széchenyi u; Arad irányában a Lenin tér, a Felszabadulás-, Vörös Hadsereg útja; Tápén keresztül Szegedre a Szegedi-, Árpád u., Szt. István tér, Szt. Anna-, Révész u.

Az 1857. évi kereskedelmi és iparkamarai összeírás értelmében Makó határában az állam hat utat tart fenn: a szegedit, az aradit, a battonyait, a tótkomlós—gyulait, az igács—orosházit és a vásárhelyit; a községek pedig négyet: az ószegedit, a királyhegyesit, a mezőhegyesit és a leleit.⁶²

⁶² MVL Régi iratok 1857.

15. kép. Giba Antal: Csanád megyében fekvő Makó mezőváros térképe. 1824. Másolta és továbbbrazajolta Mátéffy Pál. 1853. (József Attila Múzeum)

16. kép! Szárazmalmok 1824-ben (A Giba-féle térkép nyomán)

Az 1857-i Mátéffy Pál féle térkép jelöli először a mai helyén a Tótkomlós felé vezető postautat (ugyanis korábban ez is Margitát érintve közelítette meg Makót).

A fontosabb útvonalakat rendszeresen karbantartják, időnként gondoskodnak feltöltésükről, homokkal, kavicssal történő felszórásukról.⁶³

A gyalogos közlekedés céljából a főbb utakon gyalogpallókat fektettek le.⁶⁴ „Makón a gyalogjárda — írja visszaemlékezéseiben Kassai Vidor 19. századi komikus színész — egymás mellé illesztett tenyérnyi vastagságú két szál fenyőfadeszkből volt, pallónak hívták. Még ma is előttem látom a honvéd tisztet, (aki embereivel ott várakozott valami ok miatt), amint szétvetett lábakkal állva, unalmában kardjával a palló szélét faragta.”⁶⁵

Vásár- és piacterek

Valamikor igen híresek voltak a makói vásárok. III. Károly 1724-ben engedélyezi a Judika, Szt. István és Erzsébet napi országos vásárok megtartását. A negyedik (Szt. Iván napi) vásár jogát pénzen szerzi meg a város földesurától. A gabona-, a barom- és kirakodó vásárokat eredetileg a Maros-parton tartották. Később a Szt. László térre (ma: az újavárosi templomok utcátömbjei) helyezték át. 1858—1906-ig a Szegfű utcán túl, a kísérleti gazdaság környékén tartották, 1906-tól pedig a mai Vöröshadsereg útja végén, a Wekerle utca mellett. Vásárjaink rangjáról Szirbik Miklós így számol be: „gabonavásárja a gyulai s szegedi után való; más élelmiszeri, vagy ülő vásárja pedig, a szegedit itt is kivéve, ezen a vidéken első. Országos vásáriban, gyalog vásárja alig van középszerű: barom vásárja az elsőbbség között való. Összevességlenek abban a megyebeli nagy kiterjedésű pusztákon gazdálkodó örmények; de meglátogatják, rendszerént a felső, u. m. Pest, Fejér és Veszprém vármegyei kereskedők is.”⁶⁶

A helypénz nagyságát a magisztrátus határozta meg. Szedését a tanács 3—4 évre bérbeadta a legtöbbet ígérőnek 5—600 forintért. A vásárok rendjéért, az előírások megtartásáért a vásárbíró felelt. Segítségére volt 3 utca kapitány és 3 bakter. A hetivásárokat szerdán és pénteken tartották. Helye eredetileg szintén a Marospart, legtovább a főté, a mai Szabadság tér és jelenleg a Deák F. utca.⁶⁷

Külterület

A város külterülete — főleg a török pusztítás következtében — hosszan észak irányba húzódik. Ennek következtében sok más magyar településhez hasonlóan, de azoknál tisztább formában szemlélhető a termelési övezetek rendje.

A várost körülvevették a szőlőskertek (Szentlőrinc, Ingó, Újhegy, Ardics, Kálváriamenti, Innenső- és Tűlső Jángor. Területe 1715-ben 510 kapás, 1779-ben 1498 jugerum — 1100 ölelkel számítva), veteményes- (a Szuszogó, Lesi, Borjúvár, Szentlőrinc, Kortyogó, Verébhegy, Kákás) és kenderföldek (Gerizdes, Kenyérváró).

⁶³ MVL Tanácsülési jkv. 1801. 27/a. Mérnöki Hivatal iratai 1830—33.

⁶⁴ MVL Tanácsülési jkv. 1806. 7. sz.

⁶⁵ Kassai Vidor Emlékezései. Bp., [1840] 31. l.

⁶⁶ Szirbik Miklós i. m. 38. l.

⁶⁷ Eperjessy K., Vásárok a Marosparton. Írások a régi Makóról. Makó 1928. — Búzás L., Régi makói piacok. Csongrád Megyei Hírlap 1968. november 12.

Ezt követte a belső legelő övezete a fejős tehének, juhok és hámos lovak részére (nagysága 1715-ben 156 1/2, 1720-ban 856 kaszás, 1774-ben a makai szentlőrinci és tömpösi legelők területe 8334 jugerum. A lelei proediumból a sertések legeltetésére használt nád és gyékény termőhelyek közt: Mejje-rét, Biberési rét, Ludas rét, Gencs

17. kép. Részlet a II. katonai felmérés Collone XXXVIII. Sectio 61—62. szelvénszámú térképről. 1863.

és Jakab rét 11 032 jugerum.) A belső legelők kiosztására 1861-ben került sor, minden belteleki ház után adtak egy járandót (=2200 □-öl).

A következő övezetet alkották az ugar földek. Ez volt eredetileg a város szántó-földje. Területe 1779-ben 1498 jugerum. Ezeket a földeket a városból művelték, rajtuk eredetileg tanya nem épült. „A háromszori szántás itt még eszméletlen. Az úgynevezett ugar földeket, melyek a szállásföldektől elkülönözve vagynak, megugarolják egyszer, a második szántásba vetnek.”⁶⁸ 1720-ban még a lakos tetszése szerint ott szánt, ahol jól esik neki, ugyanis a határ nem volt telkekre parcellázva.⁶⁹ A vetésforgót határrészek szerint alakították ki. A határ egy része csupa kukorica, a másik csupa búza, a harmadik ugar.⁷⁰ Hatóságilag meghatározták, hogy pl. az ugarba kukoricánál egyebet vetni nem szabad.⁷¹

Az ugar földeken túl következtek a szállás- vagy tanyaföldek. Az 1784-ben készült I. katonai felmérés térképszelvényei a makói határban 278 tanyaépületet tüntetnek fel. A tanyák eredetileg ideiglenes szálláshelyek voltak, de a 18. század végén már huzamosabban is kint lakhattak, ugyanis a fenti térkép legtöbb épület mellett gémeskutat is jelöl, a tanács pedig erőteljesen fellép a kint lakás ellen. „Már ennek előtte is tilalmaztatott, hogy valaki a városbul egész házi cselédjével a Szállására kiköltözködjön és ott lakjon, azért, mivel az olyan ember mind a szolgálatok tellyesítését, mind a közönséges tartozásoknak megfizetését, és egyéb polgári és keresztényi köteleességeknek végbevitelét, a társaságon kívül való lakásával elmellőzi és elmulasztja, de az eo szomszédjainak is kárt tehetnek, ezért előhívatassanak, és nékiek megparancsoltasson, hogy cselédjeiket a városba hozzák és itten lakjanak, különben a szállások másoknak adódik.”⁷² A szállásföldek nagysága 1779-ben az igási, dáli, rákosi, kopáncsi és csókási proediumok között 31 728 jugerum. Az urbáriáris sessiók kimérését Vertics József megyei rendes földmérő végezte el 1781-ben. Az urbáriáris telkek megoszlása:

Colonialis sessio	592 2/8
Nemes uraké	20 1/8
Egyéb (pap, tanító, nótárius, kántor, egyházfi)	8 7/8
	<hr/>
	621 2/8 sessio ⁷³

A legtávolabbi zóna a külső legelő öve, a puszta volt, ahol rideg marhatartást folytattak. Később területét feltörték és szántóvá alakították át. Az itt épülő tanyák „Puszta” sorszámot kaptak. (1944-ben a Tanya számozás 1—1023-ig, a Puszta 1—120-ig terjedt.) A termelési övezetekről szólva Erdei Ferenc megállapítja: „Ez a földrajzi elhelyezkedés a gazdálkodás racionális differenciáltságára és viszonylag magas színvonalára is utal.”⁷⁴

⁶⁸ Szirbik i. m. 24. l.

⁶⁹ Csanád vármegye 1720. évi összeírása. (Nyers fordítás) József Attila Múzeum Adattára.

⁷⁰ MVL Tanácsülési jkv. 1815. 23.

⁷¹ MVL Tanácsülési jkv. 1808. 9. 1816. 20.

⁷² MVL Tanácsülési jkv. 1796. I.

⁷³ Sessio = 56 jugerum (1100 □-ölel számítva). Vö. Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában. Magyar Statisztikai Közlemények. Új folyam 12. Bp., 1896. 44. 332. l. — Vertics J., 1779. évi felmérés kimutatása. MVL Mérnöki Hivatal iratai. Az I. katonai felmérés 397 birtoktestet tüntet fel. — Erdei F., A makói tanya-rendszer. Népünk és Nyelvünk 1932. 81—91., 140—148., 193—198. l.

⁷⁴ Erdei F., Makó város történeti pályája: Makó, az első felszabadult magyar város (Szerk: Tamasi Mihály) Makó, 1969. 15. l.

Periférikus városrészek

A népesség szaporodása Makón a belterjes mezőgazdaság kialakulásához vezet, ugyanis a lélekszám emelkedése a föld elaprózódását, a zselléresedési folyamat meggyorsulását eredményezi. A meglévő földterület hagyományos gazdálkodási mód mellett nem képes ellátni a város lakosságát. E helyi sajátos gazdasági körülmények ösztönös társadalmi felismerése vezet a kertkultúra kialakulásához. A 19. század elejétől a helyi hatóság egyúttal korlátozni kezdi az idegenek betelepülését is. Ilyen határozatot olvashatunk: „Már több ízben meghatározottat, hogy más helybéliek lakosnak bé nem vétettetnek, azért mivel az ide való születések is már nagyon megszorodtak.”⁷⁵

A város belterülete a 19. sz. második felében jelentősen bővül. 1861-ben alakult meg a „Makói Honvédegylet”, mely többek között akciót indított ház nélküli tagjainak telekkel való megajándékozására. Az Orosz temetőn túl, Cigánybécs és a Gyilkostó közé eső ún. Csűrhejárás területén ingyen telket osztanak ki a ház nélküli volt honvédeknek. A telkek kimérésével megbízott mérnök — Breuer Gusztáv volt honvédtiszt — helytelenítette, hogy a város legmélyebben fekvő területén lakótelepet létesítsenek; de a képviselőtestület utasította, hogy ne elvi dolgokkal foglalkozzék, hanem teljesítse a telekméréssel kapcsolatos megbízást. A képviselőtestület azért döntött a Csűrhejárás kiosztása mellett, mivel ez a terület a város tulajdona volt, és más nem városi kézben levő ingatlanok kisajátításával járó huza-vona örök időre elodázná a teleprész megteremtésének lehetőségét. Így születik meg — nemzeti lelkesedés eredményeképpen — Honvéd, ez az eleve elvetélt városrész. 48 szelleme az utcanevekben is tükröződik: Damjanich, Klapka, Bem, Türr, Perczel, Dembinszky, Aulich nevet viselnek az utcák stb.⁷⁶

Olyan nagymérvű a telekéhség a városban, hogy a Honvédban kiosztásra kerülő 1124 telek kevésnek bizonyul, így születik meg 1861-ben három másik kisebb városrész: Kelemenhíd, Cédulaház és Vágóhíd.

Kelemenhíd⁷⁷ a Czuczor és a Tompa utca, valamint az Ószegedi út által határolt területen fekszik, közel 250 házból áll. Utcái állatokról (Oroszlán, Róka, Nyúl u.) és madarokról (Sas, Fülemlé, Rigó u.) kapták nevüket.

A Cédulaház⁷⁸ mintegy 120 házból áll. Két helyen fekszik: a város északi szélén (a Mező és részben a Szegfű u. tartozik ide), és — bár ma már kevesen tudják — a Honvédtől északra fekvő terület (a Bánffy, Sziegeti, Szondi és a Szapári u.) az Április 4 útjáig szintén Cédulaház. Manapság a Cédulaház elnevezést nem használják, e terület Újváros fogalmába tartozik bele. Egyébként utcái is az újvárosi utcák folytatásaként jöttek létre.

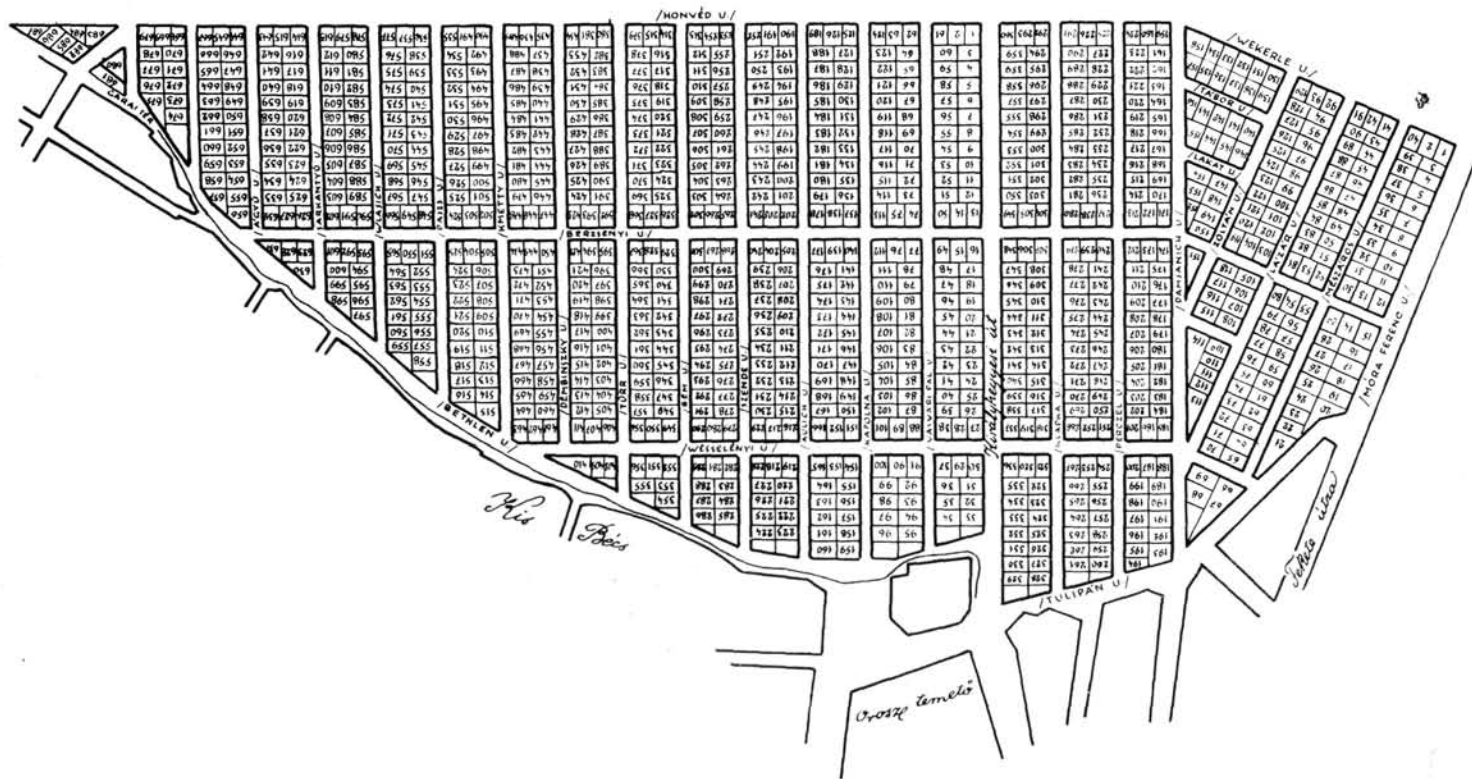
⁷⁵ MVL Tanácsülési jvk. 1802. 15. Lásd még Tanácsülési jzk. 1805. 6., 1813. 4.

⁷⁶ Kelemen F., Száz éves a Honvéd városrész. Csongrád Megyei Hírlap 1961. január 29.

⁷⁷ Kelemen Ferenc leírása szerint: „A szájhagyomány úgy tudja, hogy az 1700-as évek végén ezt a hidat a város — akkor fából — egy Kelemen nevű ácsmesterrel csináltatta. A munka elkészültevel a hivatalos emberek kiszálltak annak átvételére. A mester ott jött-ment, magyarázott, felvilágosításokkal szolgált. Közben megszedült és belezuhant az akkor sokkal nagyobb Ér vizébe, úgy, hogy mire kihúzták, már nem volt élet benne. Az eset annyira hatott a környékbeliekre, hogy a hidat alkotójáról Kelemen hídnak nevezték el.” Kelemen Ferenc: Makói helynevek, azok eredete és kapcsolatai. Makó, 1958. Kézirat a József Attila Múzeum Adattárában. E népies szómagyarázattal szemben a hidat a környéken lakó Kelemen Mihályról nevezték el. „A kőképtől fogva Kelemen Mihály mellett levő hidig... [töltik fel az utat].” MVL 1830—33. Mérnöki Hivatal iratai. (Kőkép = szobor a belvárosi római katolikus templom előtt.)

⁷⁸ Nevét a mai Széchenyi utca végén, a régi Vásártér Cédulaházáról (= járlatház) kapta. Pál-linkaföldvé alakították át. Lebontva 1965-ben.

A városi úttól a Posta útig kiosztott házhelyek

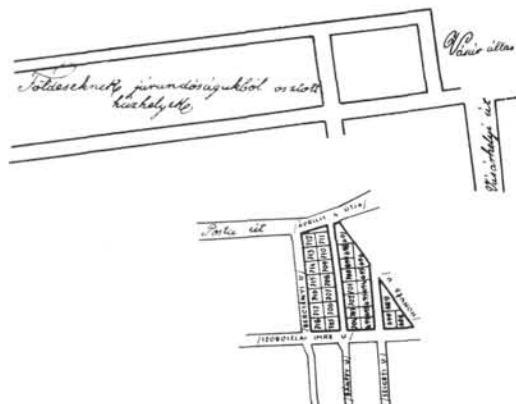

18. kép. A Honvéd házhelykiosztási terve. 1861.

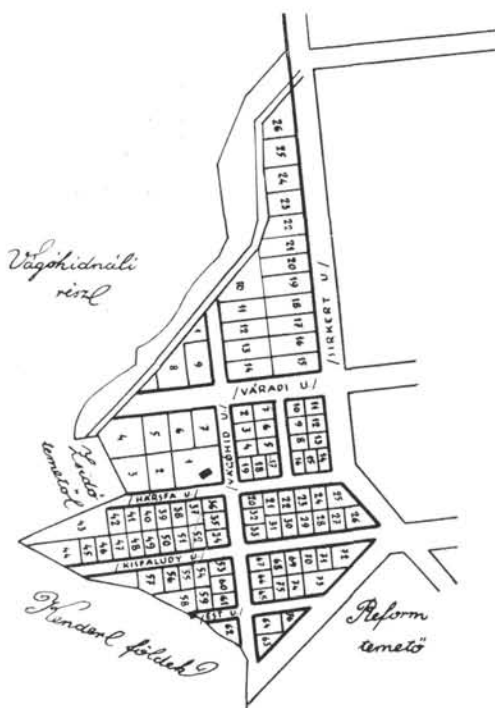
A vágóhíd környékén létrejött Vágóhíd nevű kisebb városrész központja a Hársfa-, Gyöngytyúk-, Est-, és Vágóhíd utca, de délkeleti irányban eredetileg ide tartozott a Sovány felé eső Almásy és Torma Imre utca egy része is, de a köztudat ezt már nem sorolja a vágóhídi részhez.

A Kelemenhíd, Cédulaház és Vágóhíd csak annyiban különbözik Honvédtól, hogy magasabban fekszik, de portái épp úgy szűkre szabottak.

A 19. század második felének városfejlődésére a végletek jellemzők: a város területén soha ilyen gyors ütemű nem volt a lakásépítés — a felszabadult nincstelen zselléreknek az önálló egzisztencia megteremtésére irányuló törekvése nyomán —; de a lakáskultúra soha ilyen mély pontra nem süllyedt, — hosszú ideig Makón volt a legnagyobb arányú a tbc-s megbetegedés.

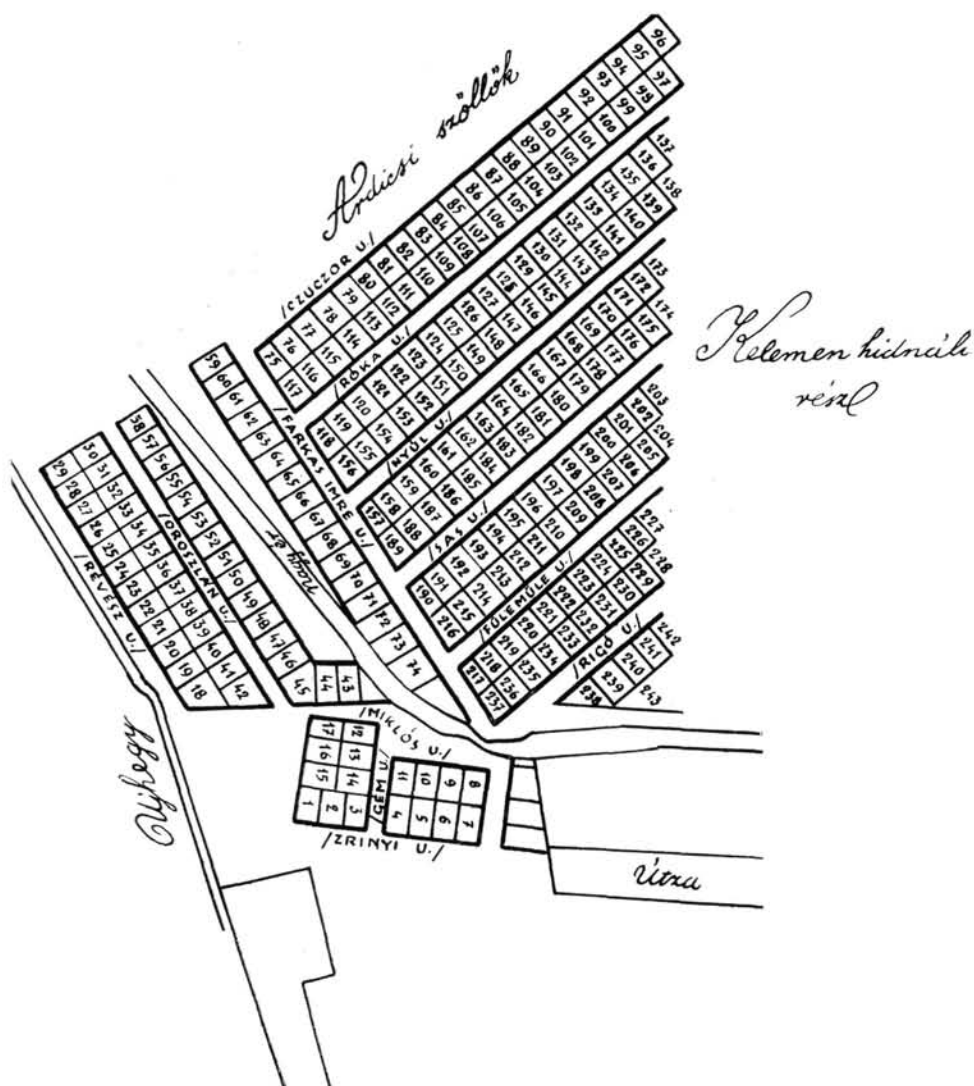
19. kép. A Cédulaházak kiosztási terve. 1861.

20. kép. A Vágóhídi városrész házhelykiosztási terve. 1861.

Munkásházak

A 20. század elején tovább épültek a város periférikus részei. 1907—12 között a megye kezdeményezésére jöttek létre a Kenyérvárosi munkásházak (az Almásy-, Magyar-, Feltámadás- és Szentháromság utcák által határolt területen) és a Soványi munkásházak (a római katolikus és az újbátori református temető közötti részen). E két kisebb városrészt a Vertán-telep felépítése óta Régi munkásházak néven emlegetik. A gazdasági munkásházak építését országosan az állam szorgalmazza (1907. XLVI. tc.). Célja a munkásosztály és az agrárproletariátus elégedetlenségének lecsökkentése. Makón 230 igénylőből mindössze 86 családot tudnak kielégíteni. Az új háztulajdonosok nagyrésze agrárproletár (arató-részes, napszámos, éves v. hónapos szolga, ígás kocsis, libatömő stb.), kisebbik fele munkás (téglerő, gépész, aszfaltozó, mázsáló, famunkás, kőműves-, ács-, szabósegéd), de szerepel közöttük: tűzoltó, rendőr, városi hajdú és utász is. A 1100 korona vételárát 20 év alatt kell letör-

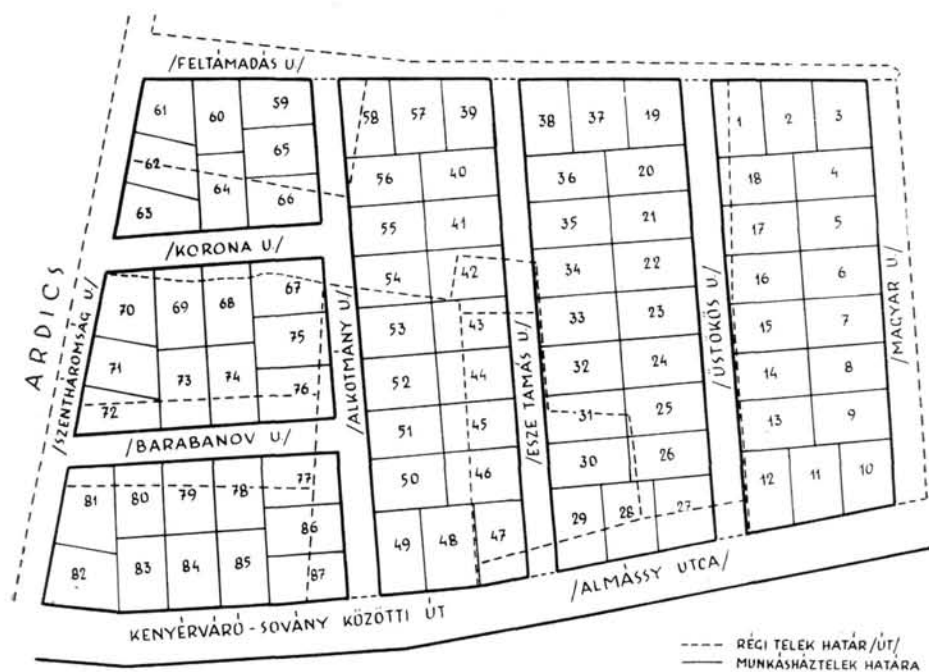

21. kép. Kelemenhid házhelykiosztási terve, 1861.

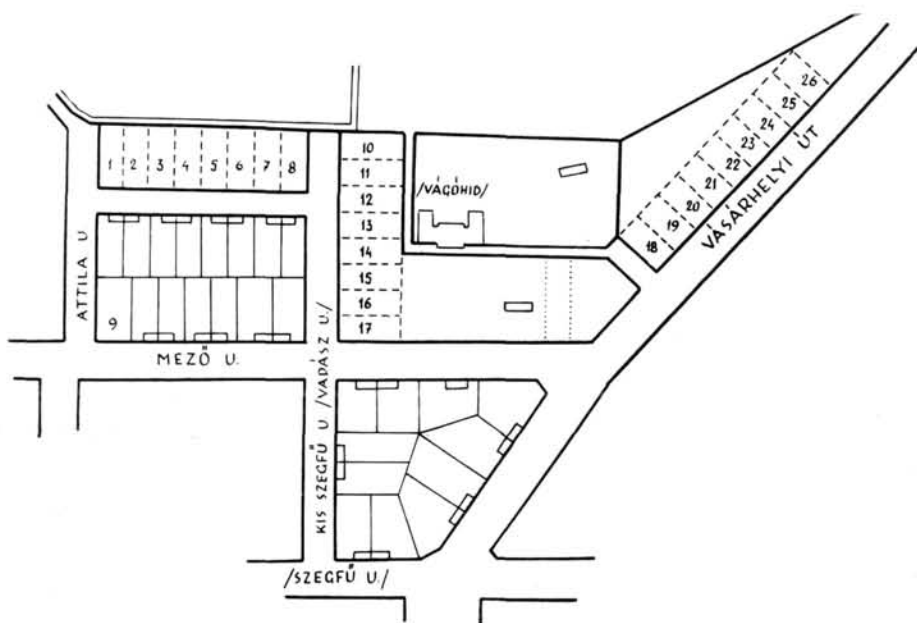
leszteniök. Aki nem tudja a részleteket fizetni, kilakoltatják.⁷⁹ A munkásházak egy része alacsony fekvésű, ezért fordulhatott elő, hogy 1913-ban a talajvíz következtében a Sovány dűlőben 4 épület súlyosabban megrongálódik.

Ugyanebben az időben 21 munkásház épül a Szegfű utcában is. Eredetileg régi vásártéri munkásházak néven emlegették, ma a köztudat újváros fogalmába sorolja.

⁷⁹ Fekete István Üstökös u. 12. szám alatti lakos holmiját 1928. szeptember 29-én kirakják az utcára. Csongrád Megyei 1. sz. Levéltár Csanád megyei Alispáni iratok Régi munkásházak 75. csomó.

24. kép. Kenyérvárosi munkásházak kiosztási terve. 1908.

25. kép. A városi szőlőtelep felparcellázása. 1923. A számozatlan házak a Tisztviselőtelep (felépült 1924-ben), a számozott házhelyek a későbbi Bonczos-telep (felépült lényeges módosítással 1940-ben)

26. kép. Ardcsi munkásházak (Vertán-telep) házhelykiosztási vázlatja. 1924.

napraforgót, egy kisdudát tyúkólát s egy macskát találunk az udvarokon. Kert ültetéséről, gyümölcsfáról szó sem lehet akkor, midőn a székesfőváros is városzéli kertés házak létesítésével kísérletezik, hogy a nehéz sorban élő ipari munkás némi magatermelte természetbeni segítséghez jusson. Az agrárváros azonban nem adja meg a földmunkásnak a tenyérnyi agrár lehetőséget.⁸¹ A hatósági utcaelnevezés mindig tükrözi a kor politikai nézeteit. Ezt tapasztalhatjuk a Vertán-telepi utcanevek esetében is (Adriai-, Fiumei-, Temesvári-, Késmárki-, Vaskapu u.).

1940-ben épült meg a 14 ikerházból álló Boncos-telep, melyet az építés idején két-lakásos mezőgazdasági munkásházak néven emlegettek. Nevét Bonczos Miklós államtitkárról kapta. (Ma: Táncsics telep). Az 1940-es belvíz következtében összedőlt honvédi házak pótlására jött létre. A lakások egy szoba, konyha, kamrák. A szoba padlózata földes, falazata téglalábazaton vertfal. A telep a Vásárhelyi országút elején és mellett terül el.⁸²

Sokgyerekes családok részére épültek 1942–46-ban az ONCSA házak. Az egy szoba, konyha, kamrás téglapépületek egyik csoportja a Mező utcában van (16 db), másik pedig a Vásártéren.⁸³ Ez utóbbi a Dózsa-telep (eredetileg Levente-telep⁸⁴).

A felszabadulás előtti várost Erdei Ferenc szerkezetileg három fő csoportra osztja:

- Makó társadalmának városi magva mindenkor a nemesi város, a központ volt. Egyre növekedvén ez a rész a városi minőséget legjobban megközelítő első osztályú területi csoportja Makónak.
- Sugarasan kifelé haladva a régi parasztközségek egységes öve adja a második osztályú városrészt (Buják, Szentlőrinc, Orosz fertály, Újváros),
- míg a külváros proletár telepeinek lapályos, vizenyős része a harmadosztályú városterület (Cigánybécs, Honvéd, Kelemenhid, Cédulaház, Vágóhid, Régi munkástelep, Vertán-telep, Boncos-telep, Dózsa-telep)⁸⁵.

⁸¹ Féja G., Viharsarok. Bp., 1957. 271. l.

⁸² MVL 1940. 252., 253. kgy.

⁸³ A két kis tömbön kívül még szétszórta épül a városban néhány ONCSA-ház: Révész utca 46/b, Beloiannisz u. 18/b, Váradi u. 43., Bajza u. 9., Vadász u. 13.

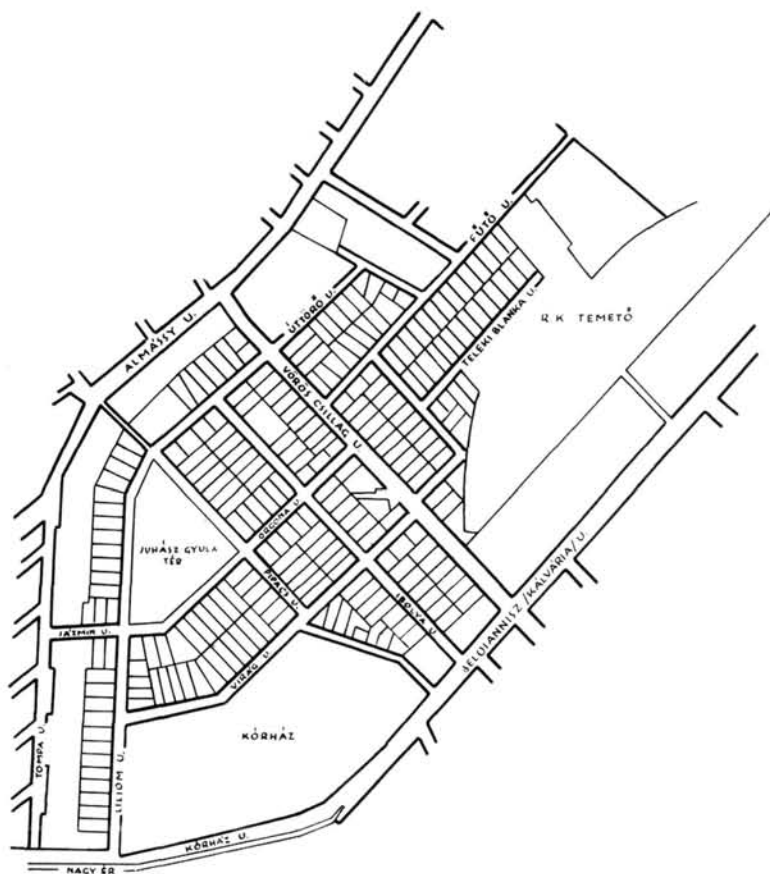
⁸⁴ Nevét nem a közeli Levente-lőtérrel kapta, hanem Kádár Levente államtitkárról.

⁸⁵ Erdei F., Területi csoportok egy mezőváros társadalmában. (Adalékok Makó társadalomrajzához) Népjünk és Nyelvünk 1935. 245. l.

Urbanizáció

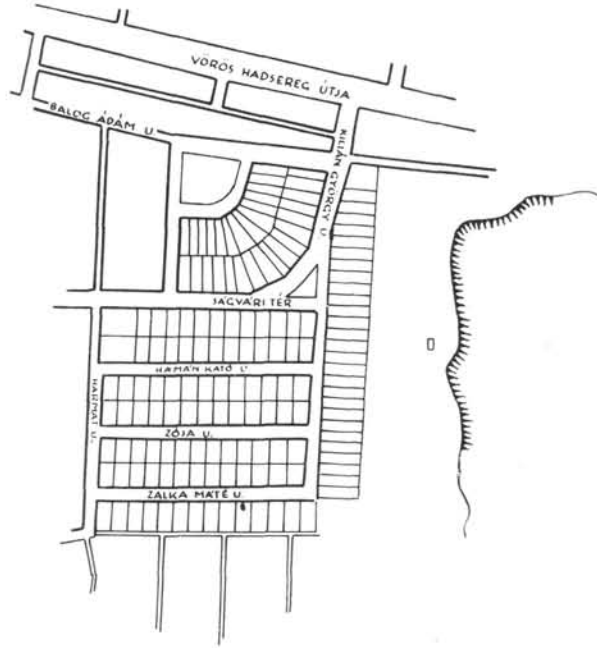
Az elmúlt negyed évszázad gyökeres változást hozott a város életében. Soha nem remélt nagy építkezések indultak.

A felszabadulás első heteiben a polgári városparancsnokság utasítására megnyitották a Szép utcát (Vörös csillag u.), Ezzel három városrészt összekötötték a főtérrrel (Vertán-telep, Kenyérvárosi- és Soványi munkásházak). Ezt később más utcanyitások követték (Rákóczi-, Hollósy Kornélia-, Lehel u.).

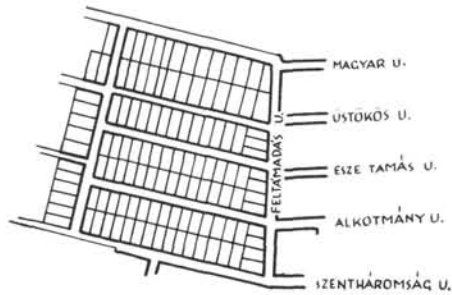

27. kép. Sovány-Bánom házhelykiosztási vázlata. 1949.

Új városrészek jönnek létre. 1949-ben elkészült a kórház mögötti Bánom és ettől keletre eső Sovány kiosztási terve. Szórvány beépítés indul: Kisújhegyen (az Ószegedi út mentén), Lesiben és Ingóban. 1961-től létrejön Gerizdesen a KISZ lakótelep. Új utcákat nyitnak Szentlőrincen (Maros-, Balaton u.) és a rendőrség mögötti Ér-parton. Az újonnan alakított üzemekből megszületik a Rákosi út menti ipartelep,

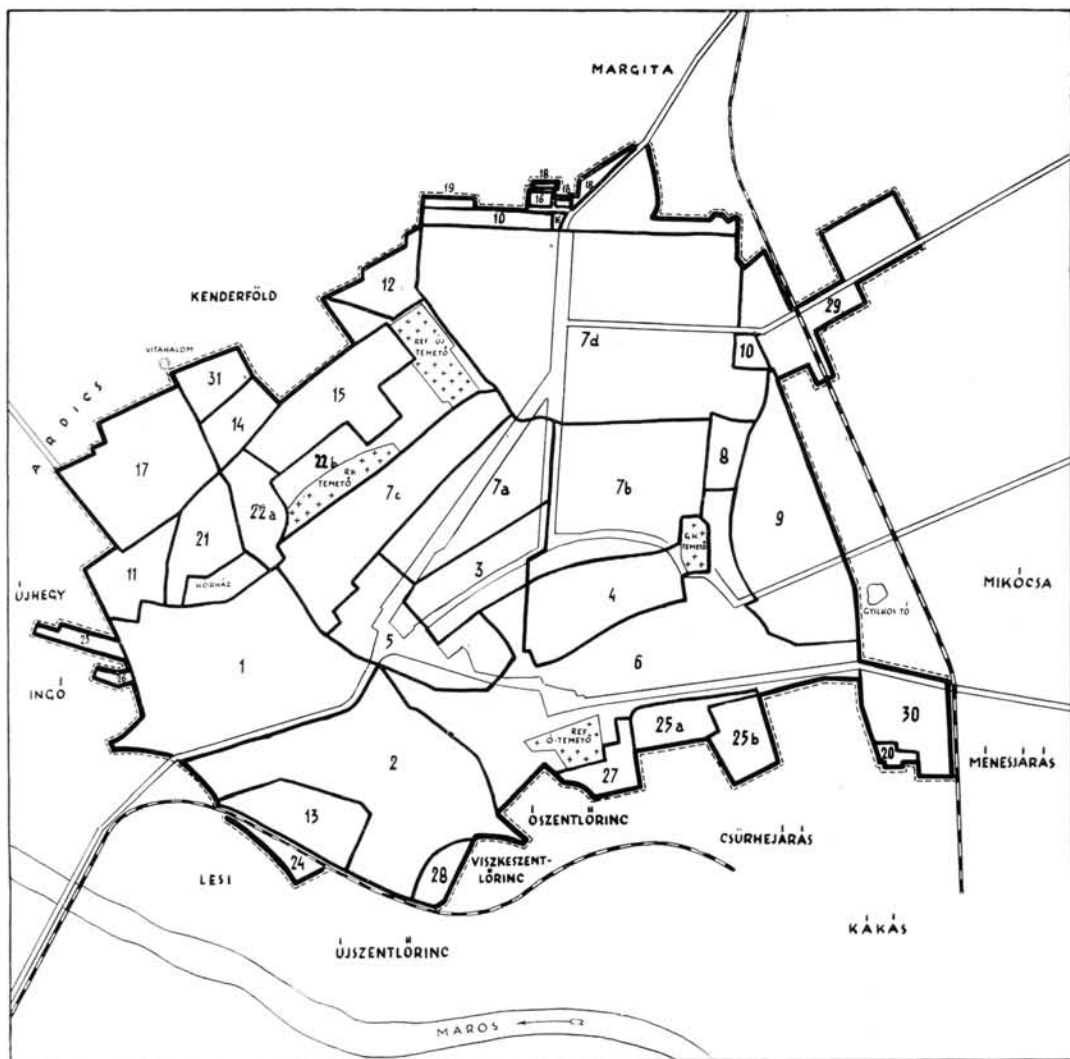
28. kép. Gerizdes házhelykiosztási terve. 1961.

29. kép. Kenderföld házhelykiosztási terve. 1970.

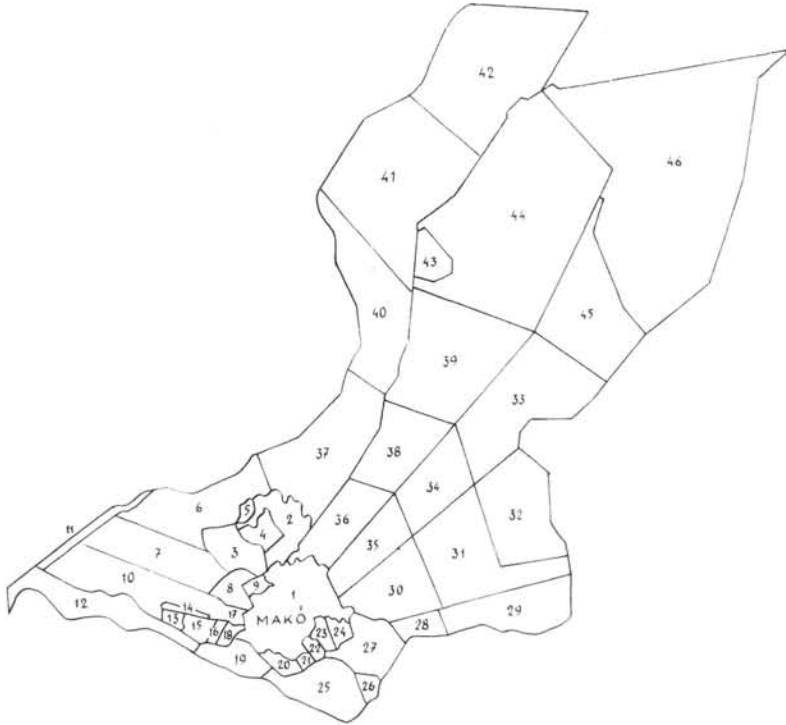
fokozatosan beépül a Vásártér is. Az 1970-i árvíz után a Magyar-, Üstökös-, Esze Tamás- és Alkotmány utcák folytatásában szintén új városrész születik: Kenderföld. Ekkor kezd beépülni a Juhász Gyula tér. Tovább bővül Gerizdes és új utcasorok jönnek létre Verebesben. A Maros-parton üdülőtelep létesül. Nagy ütemben halad előre a főtér és környékének (Hunyadi-, Rákóczi-, Károlyi Mihály-, Petőfi-, Kálvin u.) rekonstrukciója, amely nagyban hozzájárul a városias kép kialakulásához.

E dinamikus városfejlődés a mennyiségi mutatókon túl minőségi változással is párosul. A város lakáskultúrájának szintje jelentősen emelkedik. A vízhálózat kiépítése befejezéshez közeledik, már munkálkodnak a gázprogram megvalósításán.

30. kép. Városrészek

1. Buják (1700), 2. Szentlőrinc (1700), 3. Zsidó fertály (1740-es évek), 4. Orosz fertály (1743), 5. Főtér, városközpont (18. század második fele), 6. A szentlőrinci városrész terjeszkedése, 7. Újváros, 7a A zsidó házak melletti új fertály, 7b Egyik Újváros, 7c Másik Újváros, 7d Az 1932-es osztás, 8. Cigánybécs (1811), 9. Honvéd (1861), 10. Cédulaház (1861), 11. Kelemenhíd (1861), 12. Vágóhíd (1861), 13. Szuszogó, 14. Kenyérvároői munkásházak (1907–12), 15. Soványi munkásházak (1907–12), 16. Állami kislakások (Tisztviselőtelep 1924), 17. Ardicsi munkásházak (Vertán-telep 1924–27), 18. Táncsics-telep (Bonzos-telep 1940), 19. ONCSA házak (1942-től), 20. Dózsa-telep (Levente-telep 1942-től), 21. Bánom (1949-től), 22. Sovány, 22a 1949-es osztás, 22b 1964-es osztás, 23. Kisujhegy (Ószegedi út menti házak), 24. Leszi (szórványbeépítés), 25. Gerizdes, 25a „rég” Gerizdes, 25b KISZ lakótelep (1961-től), 26. Ingó (szórványbeépítés), 27. Verebes, 28. Szentlőrinci szőlők, 29. Rákosi út menti ipartelep, 30. Vásártér, 31. Kenderföld

31. kép. Határrészek

1. Beltelek, 2. Jángor, 3. Vita-halom, 4. Innenső Jángor, 5. Túlső Jángor, 6. Gacsiba, 7. Lelei útmenti járandó, 8. Ardics, 9. Kenyérváró, 10. Szegedi útmenti járandó, 11. Keresztöltés, 12. Csapkés, 13. Újkortyogó, 14. Tömpös, 15. Ókortyogó, 16. Prütykös, 17. Újhegy, 18. Ingó, 19. Nagyhányás Baranyi, 20. Lesi, 21. Új-Szentlőrinc, 22. Ószentlőrinc, 23. Verebes, 24. Gerizdes, 25. Itató, 26. Kákási szőlő, 27. Kákási járandó, 28. Ménesjárás, 29. Habtató, 30. Mikócsai járandó, 31. Dáli ugar, 32. Dáli tanya, 33. Rákosi tanya, 34. Rákosi ugar, 35. Rákosi járandó, 36. Igási járandó, 37. Sóstói ugar, 38. Igási ugar, 39. Igási tanya, 40. Földeáki határmenti tanya, 41. Hatrongyos, 42. Csókás, 43. Semlyék, 44. Bogárzó, 45. Mezőhegyesi útmenti tanya, 46. Kopáncpusztai járandó. 1920-as évek. Makói Városi Levéltár

BEITRÄGE ZUR SIEDLUNGSGESCHICHTE DER STADT MAKÓ

von

Ferenc Tóth

Die Vergangenheit von ungefähr sieben bis acht Jahrhunderten der Stadt Makó kann siedlungsgeschichtlich auf zwei Hauptepochen geteilt werden. Die Geschichte des alten Makó geht bis zu den ersten Jahrhunderten des ungarischen Mittelalters zurück, die damals ausgebildete Siedlung wurde aber von den Türken in mehreren Wellen verwüstet. Nach dem Befreiungskrieg im Jahre 1699 siedelt sich die Stadt neu an und die heutige Gesicht von Makó beginnt sich herauszubilden.

Der ursprüngliche Name der Siedlung ist Velnök. Es besteht 1256 aus zwei Teilen: aus Felvelnök und Alvelnök. Die Benennung Makófalva bekommt er nach seinem, aus dem Geschlecht Csanád stammenden Gutsherrn, dem Banus Makó. Am Ende des 13. Jahrhunderts sind beide Benennungen gebräuchlich. In der östlichen Nachbarschaft von Velnök befinden sich: Kisfalud und Szentlőrinc, im Westen: Szentmiklós und Tömpös, im Norden: Vásárhely—Makó, Malomszög, Szentlászló und Szentmargita.

Aus dem Jahre 1337 stammt die wertvollste Beschreibung der Siedlungsgeschichte des alten Makó, worin nicht nur der Marktplatz der Siedlung, die Herrenhäuser der hier residierenden Magnaten oder die Geleitseinnahme der Ortschaft erwähnt wurden, sondern sie enthält auch die genaue topographische Beschreibung des damaligen Makó.

Makó erlebt bis zur Türkenherrschaft ruhige Zeiten und entwickelt sich zu einer bedeutenden Siedlung. Die Expansion der Türken hält diese blühende Entwicklung an. Es wird die Stadt dreimal eingäschert: 1552, 1596 und 1686.

In der Zeit der Herrschaft wird Makó nicht zum Spahi- sondern zum Khasgut. Die Einwohner solcher Kameralgebiete genießen gewisse Geborgenheit, sie steuern einmal des Jahres, sie konnten — von der feudalen Eigenmacht befreit — eine selbstständige Verwaltung zustande bringen. Viele kleinere Siedlungen in der Umgebung von Makó wurden von den Türken eingäschert, die Einwohner der verwüsteten Dörfer siedelten nach Makó über. Die türkisch-tatarischen Rückzugstruppen haben während der Befreiungskämpfe im Jahre 1686 auch Makó geschliffen. Die Kammer leitet eine Aktion für die Neuansiedlung. Die Ansiedelung geschah in konfessioneller Absonderung. Die Umgebung der heutigen innenstädtischen römisch-katholischer Kirche und die der reformierten Altkirche bedeuteten die einzelnen Knotenpunkte der neuen Siedlung. Es ist mit dem Namen Bischofs Stanislavits verbunden, dass sich Juden im Jahre 1740 und die Griechisch-katholischen in 1743 in Makó ansiedelten. Vom Ende des 18. Jh. an wird der gebietlich grösste Teil der Stadt, der Neustadt stufenweise ausgebaut.

Um die Stadt bilden sich eigentümliche Anbaugelände heraus:

- das innere Gebiet wurde mit Wein-, Obst- und Gemüsegärten umgeben,
- um diese befand sich die Zone der inneren Weiden,
- die Zone der Brachfelder war ursprünglich das Ackerfeld der Stadt,
- die Zone der Einzelgehöfte,
- die Heide oder die Zone der äußeren Weide.

Um die Mitte des 20. Jahrhunderts kann die Stadt strukturell auf drei Hauptgruppen geteilt werden:

- der Kern der Gesellschaft von Makó war immer die adlige Stadt, das Zentrum (die Stelle des Marktes und Marktplatzes, der Häuser der Kaufleute, der Herrenhäuser und öffentlicher Institutionen),
- nach außen gegangen gibt die einheitliche Zone der alten Bauerndörfer den Stadtteil zweiten Ranges (Buják, Orosz fertály, Újváros).
- der ebene wässrige Teil der Proletarsiedlungen der Vorstadt gibt das städtische Gebiet dritten Ranges (Cigánybécs, Honvéd, Kelemenhíd, Cédulaház — Viehpaßstelle, Vágóhíd — Schlachtbrücke, Régi Munkástelep — Alte Arbeitersiedlung, Állami kislakások — Staatliche Kleinhäuser, Vertántelep, Táncsics telep — Táncsics-Siedlung, ONCSA Házak — ONCSA Häuser, Dózsa telep — Dózsa-Siedlung).

Nach dem zweiten Weltkrieg kommt eine außerordentlich dynamische Entwicklung der Stadt zustande. Es werden mehrere neue Wohnsiedlungen errichtet. Die alte Agrarstadt vermehrt sich mit einer Industrieanlage und der Bau der städtischen Kommunikationen beginnt.